פרק ראשון

(א) **מֹשֶׁה קִבֵּל תּוֹרָה מִסִּינַי, וּמְסָרָהּ לִיהוֹשֻׁעַ, וִיהוֹשֻׁעַ לִזְקֵנִים, וּזְקֵנִים לִנְבִיאִים, וּנְבִיאִים מְסָרוּהָ לְאַנְשֵׁי כְנֶסֶת הַגְּדוֹלָה. הֵם אָמְרוּ שְׁלֹשָׁה דְבָרִים, הֱווּ מְתוּנִים בַּדִּין, וְהַעֲמִידוּ תַּלְמִידִים הַרְבֵּה, וַעֲשׂוּ סְיָג לַתּוֹרָה.**

משה רבינו **קבל** את כל **התורה** שבכתב ושבעל פה, **מ**הקדוש ברוך הוא שנתגלה בהר **סיני**, **ומסרה** כולה **ליהושע** בן נון תלמידו, **ויהושע** מסרה כולה **לזקנים** הם זקני העם שהאריכו ימים אחריו, וכן השופטים שעמדו בדורות הללו עד שמואל הנביא, **וזקנים** מסרו את כל התורה שקבלו מיהושע **לנביאים** הם הנביאים שעמדו משמואל הנביא ועד למלאכי שהוא אחרון הנביאים. **ונביאים** חגי זכריה ומלאכי שבסוף תקופת הנביאים **מסרוה** את התורה כולה בשלמותה **לאנשי כנסת הגדולה** מאה ועשרים איש שנתכנסו יחדיו בתחילת ימי בית שני, והם היו עזרא הסופר ובית דינו ושאר החכמים שעלו עמהם מגלות בבל. **הם** אנשי כנסת הגדולה **אמרו** היו רגילים לומר **שלשה דברים** הנצרכים לקיום התורה. **הוו מתונים** בדקו וחקרו לעומק במתינות בשעה שאתם עוסקים **בדין** דיני ממונות ונפשות, ואף בהוראות איסור והיתר, ואל תאמרו שדין זה ברור לכם בלי לבודקו היטב. **והעמידו תלמידים הרבה** לַמדו הרבה תלמידים, אף שאינם ראויים כל כך, ובמשך הרבה שנים, גם בצעירותכם וגם בזקנותכם. **ועשו סייג לתורה** עשו תקנות להוסיף על איסורי התורה, שהם גדר ומשמרת לתורה שלא יעברו על דבריה.

משה קבל תורה מסיני. אומר אני, לפי שמסכת זו אינה מיוסדת על פירוש מצוה ממצות התורה כשאר מסכתות שבמשנה, אלא כולה מוסרים ומדות, וחכמי אומות העולם ג"כ חברו ספרים כמו שבדו מלבם בדרכי המוסר כיצד יתנהג האדם עם חבירו, לפיכך התחיל התנא במסכת זו משה קבל תורה מסיני, לומר לך שהמדות והמוסרים שבזו המסכתא לא בדו אותם חכמי המשנה מלבם אלא אף אלו נאמרו בסיני: **מסיני.** ממי שנגלה בסיני: **לזקנים.** שהאריכו ימים אחרי יהושע. ואותם הזקנים לזקנים אחרים עד שהגיעו לתחלתם של נביאים שהן עלי הכהן ושמואל הרמתי: **לאנשי כנסת הגדולה.** מאה ועשרים זקנים היו. זרובבל שריה רעליה מרדכי בלשן, שהיו בימי עזרא כשעלו מן הגולה בבית שני. ומכללם, חגי זכריה ומלאכי ונחמיה בן חכליה וחבריהם. ונקראו כנסת הגדולה לפי שהחזירו העטרה ליושנה (יומא סט, ב) שמשה אמר (דברים י, יז) האל הגדול הגבור והנורא, באו ירמיה ודניאל ולא אמרו גבור ונורא, והם החזירום כבתחלה, לפי שאמרו הן הן גבורותיו הן הן נוראותיו, שאלמלא כן היאך אומה כזו יכולה להתקיים בפני כמה אומות: **הם אמרו שלשה דברים.** הרבה דברים אמרו, אלא שלשה דברים הללו אמרו [הן] שיש בהם קיום התורה: **הוו מתונים בדין.** שאם בא דין לפניך פעם ושתים ושלש, לא תאמר דין זה כבר בא לפני ושניתי ושלשתי בו, אלא הוו מתונים, כלומר ממתינים קודם שתפסקו הדין: **והעמידו תלמידים הרבה.** לאפוקי מרבן גמליאל דאמר (ברכות כח, א) כל תלמיד שאין תוכו כברו אל יכנס לבית המדרש, קמ"ל שמלמדין תורה לכל אדם ואין צריך לבדוק אחריו. ובלבד שלא יהיה ידוע מענינו שמעשיו מקולקלים וסאני שומעניה. אי נמי אשמועינן (יבמות סב, ב) שאם העמיד תלמידים בבחרותו יעמיד תלמידים בזקנותו, דכתיב (קהלת יא, ו) בבוקר זרע זרעך ולערב אל תנח ידך: **ועשו סייג לתורה.** גדר שלא יבא ליגע באיסור תורה, כגון שניות לעריות, ושבות לשבת. דכתיב (ויקרא יח, ל) ושמרתם את משמרתי, עשו משמרת למשמרתי:

משנה מבוארת

מסכת אבות פותחת בסדר מסירת התורה מאיש לאיש, ממשה רבינו שקיבלה מסיני ועד לתנאים. ושאלו המפרשים, מה השייכות של ענין זה למסכת אבות, העוסקת במדות טובות והנהגות ישרות שראוי לאדם להתנהג בהן.

ותירצו, היות ומסכת זו עוסקת בלימוד המדות וסדר הנהגת האדם, לזרזו במדות הטובות ולהרחיקו מהמדות הרעות, ואין דבריה נלמדים מהמקראות או מסברא והיקש כפי שהוא בשאר המסכתות[1], וגם אינה מיוסדת על פירוש מצוה ממצות התורה כשאר מסכתות שבמשנה[2], עלול אדם לטעות ולחשוב שאין המדות הטובות כמצוה ממש, ולא המדות הרעות כעבירה ממש, ומתוך כך יבא להקל בהן ולבוז להן. לכן פתחה המשנה בסדר הקבלה של התנאים איש מפי איש עד משה רבינו עליו השלום, ללמדנו כי הם דברים מקובלים מפי הנביאים איש מפי איש[3], ולא בדו אותם חכמי המשנה מלבם כדרך שעושים חכמי אומות העולם[4], וכל המדות העליונות וכל המוסרים העליונים המופלאים הם בכלל תורה שבעל פה שקיבלה משה מסיני[5]. ועוד, שיש בה לימודים ביסודות האמונה, שיתכן ובלא עיון בהם יקשה על האדם להבינם ולקבלם אם לא ידע שנמסרו איש מפי איש מהר סיני[6].

והרשב"ץ[7] כתב, כי בפרק זה הובאו דברי התנאים שהם בעלי הקבלה שקיבלו מהנביאים, והיתה מעלתם גדולה כמעלת

1. המאירי בהקדמתו למסכת. 2. הרע"ב. אמנם בלחם שמים תמה, הרי ודאי כל דברי המסכת הזו הם פירוש על מצות המפורשות בתורה, כמו "והלכת בדרכיו" (דברים כח, ו), "ואהבת לרעך כמוך" (ויקרא יט, יח) ועוד, אלא שמצות אלו הן כלליות, ולא נתפרש בתורה כיצד לקיימן, ובמסכת זו נתפרש כיצד לקיימן. והגם שמצות אלו הן שכליות, שהשכל מחייבן, ולכן עסקו בהן גם חכמי אומות העולם, וחלק מדבריהם אף גנוב מדברי חז"ל, אך זה דבר ברור, שכל דברי המסכת הזו אינם מיוסדים אלא על מצות המפורשות בתורה. ואכן הגר"א בפירושו הביא מקור מהכתובים לכל מה ששנו במסכת זו. 3. מאירי שם. 4. רע"ב. 5. רבינו בחיי בהקדמתו למסכת. 6. מאירי שם. 7. מגן אבות.

• משנה מבוארת •

הנביאים[8], לכן פירש התנא כיצד הגיעה אליהם הקבלה מראשם ורבם של כל הנביאים, עד אחרוני הנביאים ועד התנאים הללו.

עוד ביאר הרשב"ץ[9] טעם נוסף לפתיחת מסכת זו בסדר מסירת התורה, היות ובסוף המסכת הקודמת לה, מסכת סנהדרין[10], נשנו דיני זקן ממרא החולק על בית הדין הגדול, שהם קיבלו את התורה ופירושה, על כן בא התנא לבאר כיצד נמסרה התורה ממשה רבינו עד לסנהדרין.

והמהר"ל[11] פירש, כי דברי מוסר ראויים שיאמרו מאב לבן, שהאב הוא המתאים ללמד את בנו מוסר, והבן ראוי לקבל מאביו דברי מוסר, ורצה התנא לפרש שהתנאים שלימדונו את דברי המוסר שבמסכת זו הם נחשבים אבות העולם לגבי כלל ישראל, כי הם היו מקבלי התורה ומלמדיה לישראל[12].

ויש מי שפירש שרצה התנא ללמדנו, שלא יחשוב אדם כי אם יעסוק בתורה ובקיומה השלים בכך את נפשו אף ללא תיקון מדותיו, לכן פירט התנא את סדר מסירת התורה, וסיים: הם אמרו שלשה דברים וכו', ללמדנו שגם דרך ארץ תורה היא, ונתקבלה מסיני[13].

ועוד כתבו לפרש, דקיום התורה הוא על ידי יראת שמים, ולכן הקדים התנא לפרש במה זכו משה ויהושע ושאר הזקנים להיות מקבלי התורה ומוסריה, משום שהם החזיקו ביראת שמים ובמדות הטובות, והם שגרמו להם לקבל את התורה וללמדה לאחרים. וכך גם ילמד העם ליראה את השם[14].

למה לא אמר 'רבינו'

משה

כתב בלחם שמים, מה שנזכר כאן משה בשמו לבד, בלי התואר המקובל 'רבינו' הראוי לו לפי כבודו, כי נזכר כאן שהיה מקבל התורה, ורצה התנא לרמז על סיבת היותו מקבל התורה - שהיה עניו מכל האדם[15], ולא היה חפץ בשום כבוד או תוארי כבוד. או לאידך גיסא, כי בסדר חשיבות התארים, הזכרת שמו של אדם ללא תואר כלל הוא המעלה הגדולה ביותר[16], ולכן נזכר כאן משה ללא שום תואר[17].

ויש שכתב הטעם לזה, כי נזכר כאן משה ביחד עם הקב"ה - משה קיבל תורה 'מסיני', כלומר מהקב"ה - וביחס לקב"ה אין משה נחשב לכלום, ואין ראוי להזכירו בתוספת תואר של כבוד[18]. וביצחק ירנן[19] כתב הטעם, כי בשעה שקיבל משה תורה מסיני, עוד לא היה 'רבינו', ורק לאחר שקיבלה ולימדה לישראל נעשה 'רבינו'.

חילוק בין לשונות מסירה וקבלה

קיבל

הטעם ששנה התנא במשה לשון 'קבלה', ולא לשון 'מסירה' כמו שנקט באחרים, יש שביארו, כי לשון מסירה משמעה מסירה בשלמות, והתורה גדולה מכדי שיהיה ניתן למסרה לבן אנוש בשלמות[20], כמו שנאמר[21] "לא ידע אנוש ערכה", לכן אמר משה 'קיבל' תורה, כי קיבלה רק כפי כוחו המוגבל, ולא כפי מה שהיא באמת[22]. ויש מי שפירש להיפך, שלשון קבלה מורה על קבלה בשלימות, ולכן נקט התנא במשה לשון קבלה, כי קיבל את כל התורה כולה, אפילו מה שתלמיד ותיק עתיד לחדש בכל ימות עולם[23], מה שאין כן יהושע והבאים אחריו לא קיבלו את התורה באופן זה[24].

ורבינו עובדיה ספורנו פירש, שלשון 'קיבל' מורה על השגת הענין מדעת עצמו. וביאר, שהתורה מורכבת משני חלקים, חלק מעשי, שהוא פרטי המצוות, וחלק עיוני, שהוא ידיעת האל יתברך, הנקראת בפי חז"ל[25] 'מעשה מרכבה' ו'מעשה בראשית'. והחלק המעשי נמסר למשה בסיני מפי ה', אבל החלק העיוני לא נמסר לו בפירוש, אלא משה הבין אותו מדעתו. לכן אמר התנא משה 'קיבל' תורה, להורות שחלק זה לא 'נמסר' למשה, אלא משה עמד עליו מדעתו, מתוך החלק המעשי שנמסר לו בפירוש.

ורבינו יוסף בן שושן ביאר, שנקט התנא לשון קבלה, כי לשון זו מורה על שלשה דברים[26]: קבלת דבר גשמי, קבלת עול מצות, וקבלת דבר בלבו ובשכלו[27]. ובמשה רבינו נתקיימו כולם בקבלת התורה, שקיבל את גוף הלוחות, וקיבל על עצמו עול תורה ומצוות, וקיבל בדעתו את אמיתות התורה. וכעין זה כתב גם בלחם שמים, שלשון קבלה מורה שהמקבל התחייב והשתעבד לדבר

8. אלא שלא היה דורם ראוי לכך שתשרה עליהם שכינה, כמו שאמרו בסנהדרין יא, א ובסוטה מח, ב. **9.** מגן אבות. **10.** פרק יא משניות א-ד. **11.** דרך חיים. **12.** ובכך יבואר טעם נוסף לקריאת שם המסכת בשם אבות. **13.** תפארת ישראל, ועי"ש בטעם נוסף. **14.** מדרש שמואל. **15.** במדבר יב, ג. **16.** כמו שאמרו רבותינו האחרונים (על פי התוספתא סוף מס' עדיות) "גדול מרבן שמו", שהזכרת שם האדם ללא שום תואר כלל, היא מעלה גדולה יותר ממה שיזכירו את שמו בתוספת התואר 'רבן' (כגון: רבן גמליאל). והטעם לזה, כי זה מורה שהוא למעלה מכל תואר (מגן אבות כאן), ואי אפשר למצוא לו תואר מספיק לפי כבודו ומעלתו, ולכן מזכירים שמו ללא תואר כלל, כמו הנביאים (יהושע, שמואל, ישעיהו ועוד), שאין להם שום תואר, ונזכרו בשמם בלבד (הרמב"ם בסוף הקדמתו למשנה, בפרק השביעי). **17.** וכתב במגן אבות (רשב"ץ) שכל התנאים המוזכרים בפרק זה הם בעלי הקבלה, שכולם גדול מרבן שמם, ולכן לא הוכתרו גם הם בשום תואר. **18.** אורח חיים (ר"כ חדאד). **19.** לר"י הכהן. **20.** שמושכלות וסודות התורה הם בלתי בעלי תכלית, ואי אפשר למוסרה כולה לאדם שהוא בעל תכלית - אהבה בתענוגים. **21.** איוב כח, יג. **22.** דרך חיים, מדרש שמואל, אהבה בתענוגים, זכרון אבות. ומעין זה כתב בירים משה (ר"מ אלשיך). וכ"כ במגן א-להים ובתוס' יו"ט, דשער החמישים לא נמסר לו, כמו שדרשו בר"ה כא, ב מהכתוב ותחסרהו מעט מאלקים. ולפי"ז פי' בחזון עובדיה (ר"ע וארשאנו) שלכן אמר 'קיבל תורה' ולא התורה, ללמד שלא קיבל את כולה, וכן אמר 'מסיני' לשון מיעוט, מקצתה ולא כולה. **23.** ירושלמי פאה פ"ב ה"ד. **24.** בית לאבות. **25.** חגיגה יא, ב. **26.** כפי שמצינו בתנ"ך ובדברי חז"ל. **27.** כלומר, הסכמה לדבר.

• משנה מבוארת •

לעשותו חוק עולם ולא יעבור, וזה הוא גדר ענין הקבלה, לקיים כל דבר, כמאמר הכתוב "קיימו וקבלו"[28], והיא חלה גם על הבנים, כמו שכתוב[29]: "וקבלו היהודים עליהם ועל זרעם", כי מה שיקבל האדם ברצון טוב יוכל לקבעו חובה לזרעו לדורות עולם, וכן הדבר בתורה, שלא יאמרו דורות הבאים מה לנו חלק בתורה, שלא קבלנוה מרצוננו, לכן נקט במשה לשון קבלה, כי היה שליח קבלה לכל ישראל, ועל ידו נתחייבו כולם.

'קבלה' תלויה במקבל

בפרקי משה[30] כתב לפרש הטעם שנקט במשה לשון 'קבלה' ולא לשון 'מסירה', כי לשון מסירה משמעה שהמסירה באה בעיקר מכח המוסר, מחמת שהמקבל מצד עצמו אינו ראוי כל כך לקבלת הדבר. מה שאין כן לשון קבלה, משמעה שהמסירה באה בעיקר מכח המקבל, שהוא ראוי ומוכן לקבלת הדבר. וכן היה בקבלת התורה, שמשה היה ראוי ומוכן מצד עצמו שתנתן לו התורה, והיתה קבלתה בזכותו ומכחו, לכן נאמר בו לשון קבלה ולא לשון מסירה. מה שאין כן יהושע, שלא היה ראוי מצד עצמו לקבלת התורה, עד שהשפיע עליו משה ועשאו ראוי ומוכן לקבל התורה, לכן נאמר בו לשון מסירה, שבאה מעיקר מכח המוסר[31]. במדרש שמואל הוסיף בענין זה, שמשה הוא זה שהשיב תשובות נצחות למלאכי השרת שהתנגדו לנתינת התורה לבני אדם[32], ואלמלא הוא היה הקב"ה נותן את התורה למלאכי השרת ולא לבני אדם, הרי שנתינת התורה באה מכח משה. ויש שכתב[33], משום שמשה רבינו קיבל את התורה מרצונו, ולא הוצרך לכפיית ההר עליו כגיגית[34]. או כפי שכתב במילי דאבות[35], דהיות ומשה היה מדבר עם הקב"ה בכל עת שרוצה, נחשבת קבלת התורה תלויה בו. ובאור החמה ביאר על פי הירושלמי[36], שאחר שעשו ישראל את העגל ביקש הקב"ה לחטוף את הלוחות מידיו של משה, וגברה ידו של משה וחטפן ממנו, ולכן נקרא שהוא קיבלה, כלומר קיבלה בכוחו[37].

עוד פירשו, שלא ניתן לומר במשה לשון מסירה, כי מסירה שייכת רק בדבר שקיים במציאות עוד לפני המסירה, והתורה הרי לא היתה מציאות קיימת כאן בעולם הזה לפני שניתנה, רק בשמים, לכן נקט התנא במשה לשון קבלה, ששייכת גם בדבר שלא היה כאן במציאות, ובא ממקום אחר[38].

מה נכלל ב'תורה' שקיבל משה

תורה

כתב רבינו יונה, כי אף שאמר התנא 'תורה' בלשון יחיד, כוונתו לשתי התורות, תורה שבכתב ותורה שבעל פה[39]. ודבר זה הוא מוכרח, כי לא ניתן להבין את התורה שבכתב לולי פירושיה, ובודאי שניתנה למשה התורה שבכתב יחד עם פירושיה, והיא התורה שבעל פה. והוסיף בזה רבינו מתתיה היצהרי, דתורה שבעל פה היא עיקר התורה, כי בלעדיה יבוא האדם לפרש את התורה שבכתב שלא כפי הראוי עד שיגיע חלילה לידי כפירה, ונמצא שהיא המשלימה את התורה שבכתב. ורבותינו הראשונים[40] פירטו, שנמסר למשה רבינו בסיני גם כל מה שנכלל בנביאים וכתובים[41], אלא שלא ניתנו ליכתב על ידי משה עד שבאו סופרים שבכל דור וכתבו אותם על פי רוח הקודש, וכן המשנה והתלמוד תוספתות ואגדה וכל מה שתלמיד ותיק עתיד לומר[42], ואף התרגום ופיסוקי הטעמים ופיסוקי המקראות[43] נאמרו למשה בסיני בעל פה[44], מלבד נגוני הטעמים וצורות הנקוד[45] שהם מדברי סופרים[46].

מה הכונה 'מסיני'

מסיני

בביאור תיבת 'מסיני' כתבו הראשונים[47] - ממי שנגלה בסיני. כלומר, תיבת 'מסיני' מבארת, 'ממי' קיבל משה את התורה, ולא 'היכן' קיבל אותה. והטעם שלא פירשו כפשוטו, שתיבת 'מסיני' מתארת את 'מקום' קבלת התורה, ביאר בברוך שאמר[48], כי התנא אינו מדבר כאן על נתינת התורה 'שבכתב', אלא על נתינת התורה 'שבעל פה', ותורה שבעל פה לא ניתנה למשה בסיני אלא בשמים[49], במשך ארבעים יום וארבעים לילה שהיה שם, וא"כ היה לתנא לומר משה קיבל תורה 'מן השמים', ולא 'מסיני', לכן פירשו הראשונים, שכוונת תיבת 'מסיני' היא 'ממי שנגלה' בסיני, ולא במקום ששמו סיני. אבל במגן אבות[50] פירש להיפך, ש'מסיני' בא להורות על 'מקום' קבלת התורה. ואף שהדבר

28. אסתר ט, כז. **29.** שם. **30.** הובא במדרש שמואל. **31.** וכן הזקנים לא היו ראויים מצד עצמם לקבלת התורה, עד שעשאם יהושע מוכנים לה, לכן נאמר בהם לשון מסירה ולא לשון קבלה. ועי' גם להלן, בסמוך להערה 96 ואילך, בחילוק שבין לשון קבלה במשה ללשון מסירה ביהושע וזקנים. **32.** שאמרו לקב"ה: חמודה גנוזה שגנוזה לך תשע מאות ושבעים וארבעה דורות קודם שנברא העולם, אתה מבקש ליתנה לבשר ודם, מה אנוש כי תזכרנו ובן אדם כי תפקדנו, ה' אדונינו מה אדיר שמך בכל הארץ, אשר תנה הודך על השמים (שבת פח, ב). אין ראוי לך ליתן הודך כי אם על השמים (רש"י שם). וע"ש מה שהשיב להם משה. **33.** פירוש לא נודע (נדפס ב'אבות שלשה'). **34.** כמו ישראל, שהיה צריך הקב"ה לכפות עליהם את ההר כגיגית כדי שיסכימו לקבל את התורה (שבת פח, ב). משא"כ אצל משה כתיב (שמות יט, ג) "ומשה עלה אל הא-להים", כלומר שעלה 'על' ההר. **35.** וואלאז'ין. **36.** תענית פ"ד ה"ה. **37.** וראה בדבריו שם שצורת הנטילה היתה על ידי שהקב"ה הניח את התורה על ההר, ומשם היה למשה כח לחוטפה כביכול מידו של הקב"ה, ולכן אמר 'מסיני' ולא 'בסיני', וראה בזה להלן. **38.** חכמת חיים. **39.** וכ"כ רבינו יעקב ב"ר שמשון (נדפס במשנת ראובן), ורבינו מתתיה היצהרי דלהלן. **40.** רבינו יעקב ב"ר שמשון ומחזור ויטרי, רבינו בחיי. **41.** ולכן נקראו דברי קבלה שהיו מקובלים ובאים מימות משה. **42.** מגן אבות (רשב"ץ). **43.** וקרי וכתיב - רבינו בחיי. **44.** בזכות אבות (רמ"נ אוירבאך) כתב בשם רבי יוסף חיים זוננפלד דהתנא סבר שגם הכללות וגם הפרטות נאמרו בסיני וכדעת ר"ע בחגיגה (ו, ב) דנאמרו בסיני ונשנו באהל מועד, וגם מטעם זה הוזכר סיני במשנה, ראה להלן. **45.** אבל הנקוד עצמו כיצד לקרוא כל מילה בודאי נמסר למשה בסיני, וכמו שנקרא בפי חז"ל 'יש אם למסורת', אף שיש צורות שונות לנקד וכולם אמת דגם 'יש אם למקרא' - רבינו יוסף בן שושן. **46.** ראה ברבינו יעקב ב"ר שמשון (נדפס במשנת ראובן) ומחזור ויטרי מה שהאריכו לפרש בענין זה. **47.** רבינו בחיי, רבינו יצחק מטולידו, רבינו יוסף בן שושן, רע"ב. **48.** לר"ב אפשטיין. **49.** כמבואר במדרש (שמות רבה מז, ה). ורק תורה שבכתב ניתנה בסיני. **50.** לר"ש קלוגר, בפתיחה עמ' ה.

• משנה מבוארת •

ידוע לכל שהתורה ניתנה בסיני, רצה התנא לומר בזה, שלצורך נתינת התורה לישראל ירד הקב"ה 'לארץ' ונתנה שם, ולא נתן אותה מן השמים, כפי שהיה ראוי שיהיה. והטעם שעשה הקב"ה כן, כי עיקר נתינת התורה לישראל היה בעבור שהיה אז שלום ביניהם, ונעשו כולם כאיש אחד, שזה היה תנאי הכרחי לנתינת התורה[51], ורצה הקב"ה לרמז להם דבר חשוב זה, ולכך ירד לארץ, ונתן להם את התורה 'בסיני', להראותם שמקום זה גרם נתינת התורה, שחנו שם בשלום בלי מחלוקת[52], מה שאין כן שאר כל החניות היו בתרעומת ובמחלוקת[53].

למה לא אמר 'בסיני'

יש שהקשו[54], למה אמר התנא 'מסיני' ולא 'בסיני', ששם הוא מקום קבלת התורה[55]. רבינו בחיי פירש בפשיטות, שהוא על פי לשון הכתוב[56] "ה' מסיני בא"[57]. ויש שיישבו[58], שאם היה אומר 'בסיני', היה משמע שאת כל התורה קיבל משה בסיני, ואינו כן, שלא קיבל בסיני אלא את חלקה[59], ושאר התורה קיבל באהל מועד ובערבות מואב[60].

בדרך נוספת נתבאר, כי אם היה כתוב 'בסיני', היה צורך לפרש ממי קיבלה בסיני, והיה עולה בדעתנו שאולי קיבלה על ידי מלאך, או בשמיעת קול כשאר הנביאים, לכן אמר התנא 'מסיני', כלומר שקיבלה מהשם יתברך ללא אמצעי ביניהם[61]. אמנם רבינו יצחק אברנאל[62] כתב שהוזכר סיני להורות שמוכרח הדבר שתנתן התורה על ידי שיעלה משה רבינו להר סיני ויתבודד שם, ויקבל שם הויה אחרת, ויהפך טבעו לטבע אחר נכבד שבו יוכל לקבל את התורה האלקית[63], ו'מסיני' היא מ"ם הסיבה כמו[64] מה' יצא הדבר, כלומר: 'מחמת' התבודדותו של משה בהר סיני מבלי מאכל ומשתה, והכנת עצמו להיות ראוי לקבל התורה, קיבל משה את התורה. והמהר"ל ביאר בדרך קרובה לזו, ש'בסיני' מורה על מקום קבלת התורה שהיתה בסיני, אבל 'מסיני' בא ללמד שהתורה יכלה להנתן למשה דוקא דרך סיני[65], ועל ידי הר סיני באה התורה מהקב"ה אל משה[66].

יש מי שפירש, כי 'מסיני' משמעו שקיבל ממי שהוא קיים ועומד בדיבורו כהר, ובא לרמז בזה, שלא תשתנה התורה לעולם[67]. ובדרך רמז כתבו, כי האות מ"ם מורה שבארבעים יום שעמד משה בהר סיני קיבל את התורה[68].

וכן נרמז בזה, שלמד משה 'מסיני' כיצד יש לנהוג עם התורה, כשראה את גודל החרדה והזריזות שהיה בהר סיני כשירד עליו השם יתברך[69].

למה לא אמר קיבל 'מהקב"ה'

הקשה המהר"ל[70], למה ייחס התנא את קבלת התורה למשה מהר סיני ולא מהקב"ה. ופירש שלא ניתן לייחד את הקב"ה כנותן התורה דוקא למשה רבינו, כי הוא יתברך משפיע חכמה אל כל הנמצאים, וכפי שאנו מתפללים בכל יום 'והאר עינינו בתורתך', ואם משה רבינו לא היה מקבל את התורה מפי הקב"ה היתה התורה ניתנת על ידי אחר, כמו שאמרו[71] ראוי היה עזרא שתנתן תורה על ידו לישראל אילמלא קדמו משה, ובמילה 'מסיני' בא להורות כי נתינת התורה למשה בסיני לא היתה מקרית אלא מיוחדת ליתנה למשה במקום זה, שההר הזה נקרא 'הר הא-להים'[72], כמו משה שנקרא 'איש הא-להים'[73]. וכתב עוד דהלשון משה קיבל תורה מהקב"ה יש בה משמעות של צירוף וחיבור ושייכות רבה בין הרב לתלמיד, שזה מלמד וזה מקבל, ואין זה דרך כבוד כלפי מעלה לומר כן, אבל בין הר סיני ומשה רבינו אכן יש צירוף, וכנתבאר שההר נתייחד לתת עליו את התורה למשה רבינו[74]. וכעין

51. "ולולא שהיו כאיש אחד, לא היה נותן להם התורה" (מגן אבות שם). **52.** כמו שנאמר (שמות יט, ב) "ויחן שם ישראל נגד ההר", 'ויחן' לשון יחיד, להורות שחנו שם כאיש אחד בלב אחד (רש"י שם). **53.** רש"י שם. **54.** פרקי משה, מרכבת המשנה (ר"י אלאשקר). **55.** אמנם בפירוש רבינו יוסף בן שושן כתב שהיא קושיא של הבל, וברור שאין הכוונה להר עצמו אלא למי שנגלה כבודו בסיני, וכי נאמר שפירוש הכתוב בישעיה (ב, ג) "כי מציון תצא תורה", הכוונה לעצים ואבנים שבציון, ופשוט שהכוונה היא על הכהנים והסנהדרין שם. אכן בפירוש אבות עולם כתב שמסיני הכוונה להר עצמו, והמ' היא מ' הסיבה, כלומר משה קיבל את התורה בשם ישראל מחמת הר סיני, שכפה עליהם הקב"ה את הר סיני כגיגית. **56.** דברים לג, ב. **57.** וכ"כ במילי דאבות (ר"י חיון), והוסיף שם דכך מורגל גם בפי חז"ל 'הלכה למשה מסיני' ולא בסיני. **58.** רבינו יצחק מטולידו, מרכבת המשנה (ר"י אלאשקר), בתי אבות. **59.** ולפי פירוש זה, מ"ם של 'מסיני' היא מ"ם שפירושה מקצת, כמו: "ומכר מאחוזתו" (שם כה, כה), ולא כולה (רש"י שם); "ונתת מהודך עליו" (במדבר כז, כ), ולא כל הודך (רש"י שם). וכן רבים. **60.** והוסיף רבינו יצחק מטולידו, דהזכיר סיני משום דהוא ההר שעליו נגלו האלקים, והוא מפורסם וידוע לכל. **61.** רבינו יצחק מטולידו בשם ה"ר ישראל, מרכבת המשנה (ר"י אלאשקר), ומעי"ז כתב בפרקי משה ד'בסיני' מורה על מקום הקבלה ולא ממי קיבלה ויתכן שקיבלה על ידי אמצעי אחר. וראה שם במרכבת המשנה ובפרקי משה שהביאו עוד טעמים נוספים. והחסיד יעבץ כתב מעי"ז דכל הנביאים ירד מלאך לארץ לדבר עמהם, אבל בנבואת משה ירד הכבוד על הר סיני ודיבר עמו פנים אל פנים, ולכן אמר מסיני. **62.** נחלת אבות. **63.** ועי' בדעת חכמה ומוסר (ח"א עמ' קעו) שאחרי הכנתו של משה היה הדבר מוכרח שתינתן לו התורה, וזה טעם נוסף למה ייחס את קבלת התורה למשה ואמר משה קיבל תורה. **64.** בראשית כד, נ. **65.** ומטעם זה גם לא אמרו משה קיבל תורה מהר סיני, כי במילה 'הר' הוא משווה את סיני להרים אחרים, ואינו כן. **66.** דרך חיים. וראה שם שכתב בתחילת הענין דהר סיני הכין אותו ששם תבוא התורה ממנו למשה, וכאילו היה סיני אמצעי בדבר. ועוד ביאר שם דמסיני משמע שאין הקב"ה מדבר אתו ישירות, אלא כדכתיב (במדבר ז, פט) "וישמע את הקול מְדַבֵּר אליו", כלומר מדבר כביכול בינו לבין עצמו ומשה שומע ממילא כשהוא בסיני. **67.** זכרון אבות (ר"נ פואה), ומטעם זה אמר "משה קיבל תורה", ולא אמר הקב"ה נתן או מסר, כי אז היה צריך לומר נתן 'בסיני'. וראה שם מה שהוסיף לפרש על דרך האמת. **68.** ראשי אבות (חיד"א) בשם ספר קדמון על התורה בכת"י פרשת תולדות, מגן א-להים, זכות אבות (ר"י פינצי). **69.** קרבן אהרן. **70.** דרך חיים. **71.** סנהדרין כא, ב. **72.** שמות כד, יג, ועוד. **73.** דברים לג, א, ועוד. **74.** ואף שהתורה אומרת במקומות רבים "וידבר ה' אל משה לאמר", וכן "ויתן אל משה ככלותו לדבר אתו בהר סיני שני לוחות העדות" (שמות לא, יח), שם מדובר על מסירת ענין פרטי ומסויים, ולא על מסירת כל התורה כולה, מה שאין כן לשון המשנה "משה קיבל תורה", שזה קאי על מסירת כל התורה כולה - דרך חיים. ומעי"ז פי' בדרך אבות (רבי מאיר נכד אחי הגר"א) שאם כלפי משה רבינו כתוב

• משנה מבוארת •

זה כתב בלב אבות[75], שאין זה דרך כבוד לכלול את הקב"ה ברשימת המוסרים והמקבלים,

טעמים נוספים שלא אמר קיבל מהקב"ה

עוד פירשו לפי מה שנתבאר לעיל[76] שמשה קיבל את התורה כפי כחו המוגבל, ולא בשלימותה, דמשום כך לא אמר התנא משה קיבל תורה 'מהקב"ה', כי לא רצה לומר על הקב"ה שנתן דבר שאינו שלם[77]. וכעין זה כתב בחזון עובדיה[78], שכיון שנשתברו הלוחות הראשונות, לא רצה להזכיר את שמו של הקב"ה על דבר שלא נתקיים[79].

יש שכתב[80], שאין צריך לומר בפירוש 'מהקב"ה', דהכל יודעים דמפי הקב"ה נאמרה לו. ועוד פירשו, שלא אמר 'מהקב"ה', כי לא התגאה בלבו על שקיבל תורה מהקב"ה בעצמו, וכאילו קיבלה מהר סיני[81].

ובתפארת ציון כתב, שאמר 'מסיני' ולא 'מהקב"ה', להורות שלא קיבל משה תורה אלא אחר ששה ימי פרישה בהר סיני, שבהם נתמרקו אכילה ושתיה שבמעיו ונעשה כמלאכי השרת[82]. ובא התנא ללמד בזה, שלא יסמוך אדם על חכמתו לשנות משהו בתורה ממה שקיבל משה בסיני, שקבלתו היתה רק לאחר שהיתה לו התפשטות הגשמיות, והיה דומה אז למלאכי עליון.

למה הוזכר הר סיני

בטעם הדבר שהזכיר התנא את הר סיני במשנה, כתב המהר"ל[83], כדי להורות שייחד הקב"ה מקום לנתינת התורה, שזה מורה על חשיבות ומעלת התגלות ה' לצורך נתינת התורה, שלא כדרך שנגלה לנביאי אומות העולם, בדרך מקרה ובלא קביעות מקום, כמו שנאמר[84] "ויקר אלהים אל בלעם", לשון מקרה ועראי[85]. ויש שפירשו שהוזכרו 'משה' ו'סיני', להודיענו שגם מקבל התורה היה עניו מכל האדם, וגם מקום נתינתה היה נמוך ושפל מכל ההרים[86], להורות שאין התורה מתקיימת אלא בענוי ארץ ושפלי רוח[87], ורק על ידי הענוה שהיא מקור המדות הטובות יזכה אדם לתורה[88]. ועוד, שמשה למד מעלתה של מדת הענוה והשפלות ממה שהניח הקב"ה כל ההרים ונתן תורה בסיני, ומתוך כך קיימה בתכלית השלמות, וזכה שתנתן תורה על ידו, וזו הכונה שקיבלה 'מסיני'[89]. ולפי הנ"ל הוסיפו לפרש, שמתחילה לא היה משה רוצה שתנתן התורה על ידו, אבל כשראה שתנתן על הר סיני הנמוך, הבין כי התורה ניתנת דוקא לשפלי רוח, ולכן קיבל את התורה[90].

מה מסר משה ליהושע

ומסרה

כתב רבינו יעקב ב"ר שמשון[91], שמסר שתי התורות, תורה שבכתב ותורה שבעל פה[92]. ואולם המאירי כתב שעיקר דברי התנא באמרו 'ומסרה ליהושע ויהושע לזקנים' מוסבים על התורה שבעל פה, שהיא פירוש התורה שבכתב[93]. ורבינו עובדיה ספורנו כתב, דהכוונה היא לחלק העיוני שבתורה, שהוא לדעת את השם יתברך, ומשה רבינו הבין חלק זה שבתורה מעצמו מתוך דברי התורה שקיבלם מסיני[94], ומסר השגה זו ליהושע[95].

לשון קבלה במשה ומסירה ביהושע

הקשו מפרשים[96], למה שינה התנא לשונו, שאצל משה תלה מסירת התורה במקבל - משה 'קיבל', ואצל יהושע תלה בנותן - 'ומסרה' ליהושע, והיה ראוי לתפוס לשון אחת לשניהם[97]. וביארו, שרצה התנא לייחס את מסירת התורה בכל שלב לזה שהיה הגורם העיקרי לה, ולכן מתחילה אמר משה 'קיבל' תורה, כי עיקר הנתינה בא מחמתו, שהיה ראוי שתנתן לו התורה מצד עצמו, והוא היה עיקר סיבת קבלתה[98], מה שאין כן במסירת התורה ליהושע היה עיקר פעולת המסירה מכח הנותן, שיהושע לא היה ראוי מצד עצמו לקבל התורה, עד שעשאו משה לכלי ראוי ונאות לקבל התורה[99], לכן תלה את מסירת התורה ממשה ליהושע בנותן[100]. עוד פירשו על דרך זה

(שמות יח, ג) "ואת שני בניה", ופי' בזוהר (שמות סט, ב) דהזכיר הכתוב בניה של צפורה ולא בניו של משה, משום דאינו דרך כבוד לתלות את הבנים במשה שבשעת קבלת התורה נקרא איש הא-להים, ק"ו שאין לומר כלפי הקב"ה שהוא נתן את התורה למשה. **75.** ר"ש הלוי. **76.** הערה 22. **77.** מדרש שמואל, וזה הוא הטעם שאמר 'מסיני' ולא בסיני, שאינו מורה על מקום הקבלה, אלא לומר ממי קיבלה. **78.** לר"ע וארשאנו. **79.** וזאת עפ"י מה שביאר בשמן ששון שלכן כתוב (שמות לא, יח) "ויתן אל משה ככלתו לדבר עמו" וגו', ולא הזכיר שהקב"ה נתנן אל משה. **80.** פירוש לא נודע (נדפס ב'אבות שלשה'). **81.** עונג אברהם. **82.** יומא ד, ב. **83.** דרך חיים. **84.** במדבר כג, ד. **85.** עי' ב"ר נב, ה ועוד הרבה מדרשים, על ההבדל בין נביאי ישראל לנביאי אומות העולם. ועי"ש במהר"ל שביאר שאלמלי היה התנא נוקט בלשון 'קיבל תורה מפי הקב"ה בסיני', היה מובן שזהו סיפור דברים - היכן היתה קבלת התורה, אבל כשאומר 'קיבל תורה מסיני', משמע שסיני מיוחד לזה, ובמה שהכינו הקב"ה במיוחד לכך התאפשר הדבר שתבא התורה ממנו למשה, וזה מורה שלא היה הדבר במקרה. **86.** עי' מגילה כט, א, ומדרש שוחר טוב מזמור סח, ועוד. **87.** רבינו יוסף נחמיאש, תפארת ישראל. וכ"כ במרכבת המשנה (ר"י אלאשקר) שבו בחר הקב"ה עוד משׁשת ימי בראשית, ולא רצה ליתנה על הרים גבוהים אלא דוקא בהר סיני. **88.** תפארת ישראל. ומעי"ז במדרש דוד, תורת המהרא"ל, זכות אבות (ר"י פינצי). ובלקוטי שיחות (א עמ' 276) דייק שניתנה על הר בדווקא ולא בעמק או מישור, להורות שעם הענוה צריך התנשאות שלא יבוש מהמלעיגים עליו בעבודת השם. **89.** קרבן אהרן. **90.** בנוית ברמה. וכתב, שלכן שנה התנא 'מסיני' ולא על סיני. ומעי"ז כתב בתולדות יעקב יוסף פרשת קדושים, דלכן הסכים לקבל את התורה ולא גס דעתו, כי למד מסיני שהתורה ניתנת דוקא על מקום שאינו גבוה, וכן על ידו שהוא פחות מכל אדם, ומשום כך נקט התנא 'מסיני' ולא בסיני. **91.** נדפס במשנת ראובן. **92.** וכ"כ רבינו יונה ורבינו מתתיה היצהרי. **93.** והוסיף לפרש, דהלא את התורה שבכתב מסר לכהנים הלויים, ואף לי"ב השבטים, כפי שאמרו חז"ל בדברים רבה פרשת וילך (ט, ט) שכתב ומסר י"ב ספרי תורה ספר לכל שבט ושבט, ועל כרחנו דכוונת התנא כאן לתורה שבעל פה. וכ"כ בקצרה במגן אבות (רשב"ץ), ובמילי דאבות (ר"י חיון). **94.** וכמו שנתבאר לעיל בסמוך להערה 25. **95.** ומעי"ז פירש רבינו ידעיה הפניני (פירושי ראשונים למסכת אבות), והוסיף לבאר דלשון מסירה נאמרת על דבר הנעלם ומוסתר, שאין כל המון העם יכולים לדעת אותו. והשווה להלן בסמוך להערה שגיאה! הסימניה אינה מוגדרת. ממגן א-להים. **96.** החסיד יעבץ, פרקי משה, מדרש שמואל ועוד. **97.** כגון: מסיני נמסרה תורה למשה, וממשה ליהושע, ומיהושע לזקנים וכו', או: משה קיבל תורה מסיני, ויהושע ממשה, וזקנים מיהושע וכו'. **98.** וכן כתב החסיד יעבץ כי משה רבינו ודורו היו ראויים לקבלה, ולא בדורות קודמים להם. **99.** כמו שאמרו (ב"ב עה, א) פני משה כפני חמה פני יהושע כפני לבנה, שאור הלבנה מושפע מהחמה - פרקי משה. **100.** פרקי משה, ומדרש שמואל

• משנה מבוארת •

לפי מה שנתבאר לעיל[101], שמשה קיבל את התורה בזכות מה שהשיב למלאכי השרת, לכן תלה הקבלה בו, כי הוא היה עיקר סיבת מסירת התורה בדורו, מה שאין כן אצל יהושע לא היה הענין הזה, לכן תלה המסירה במשה ולא ביהושע[102]. ובמילי דאבות[103] הוסיף, שמשה רבינו היה מדבר עם השכינה בכל עת שירצה, וכשנסתפק בדבר הלכה מיד שאל מהשם[104], לכן נאמר בו לשון קבלה, כי היתה הקבלה תלויה ברצונו ובדעתו, וגם שקיבל התורה לרשותו להמשיך ולשאול מפיו יתברך אם יצטרך לכך. מה שאין כן הבאים אחריו שקבלתם תלויה ברצון המוסָר, וגם אינם רשאים לדון אלא במה שנמסר להם, ולא לקבל חדשות עוד מפיו יתברך, שאין נביא רשאי לחדש דבר מעתה[105], לכן אמר בהם לשון מסירה ולא קבלה. עוד פירשו, דמשה קיבל התורה מרצון, לכן נאמר בו לשון 'קבלה', אבל יהושע קיבלה עם כל ישראל באונס, בכפיית ההר כגיגית[106], לכן נקט בו לשון 'מסירה'[107].

והמהר"ל כתב, לפי מה שנתבאר לעיל[108] שלשון קבלה מורה על כך שמשה לא קיבל את התורה בשלימות אלא רק כפי כוחו[109], יש לפרש שהיות וליהושע מסר משה את כל מה שקיבל, וכן יהושע מסר לזקנים את כל מה שלימדו משה, והם מסרו הכל לנביאים[110], לכן נקט בהם לשון מסירה, שמשמעה מסירה בשלימות. ולפי מי שפירש להיפך, שלשון קבלה מורה על קבלת הכל, והכוונה כי משה קיבל גם כל מה שתלמיד ותיק עתיד לחדש לדורות עולם, יש לפרש שמשום כך אמר ביהושע לשון מסירה, כי יהושע לא קיבל את החלק הזה, שהונח לכל אדם בכל דור לחדש בתורה[111], או שיהושע לא קיבל את כל התורה - דנשתכחו הרבה הלכות בימי אבלו של משה[112], לכן נקט בו לשון מסירה, שמשמעה מסירה חסירה[113].

עוד פירשו, כי משניתנה תורה למשה, יצאה התורה מרשות שכל אלקי שהוא למעלה מבינת אנוש, ונכנסה לרשות שכל אנושי, למשה רבינו ותלמידיו, חכמי ישראל שבכל דור ודור. לכן נאמר משה 'קיבל' תורה, כי קיבלה במתנה גמורה, ומעתה נעשית שלו ושל תלמידיו הבאים אחריו, ורשאים הם לפסוק לפי שכלם, אף כשיודעים שלפי השכל האלקי אין ההלכה כן[114]. אבל כאשר מסר משה את התורה ליהושע נאמר 'ומסרה', כי מעתה ואילך מתייחסת התורה תמיד אל משה רבינו, שאף על פי שחכמי ישראל בכל דור רשאים להורות לפי הכרעת שכלם, אולם אין הם רשאים להורות הלכה שלא כדעתו של משה, כי דעתו של משה רבינו היא כבר שכל אנושי, וכיון שמשה רבינו הכריע לפי שכלו האנושי שכך ההלכה, אין כח ביד חכמים להורות אחרת, כי הוא הגדול מכל חכמי ישראל, והוא אבי החכמים, ואין מי שיכול להכריע בשכלו נגד הכרעת משה רבינו[115].

ובדברי יואל פירש, שלשון קבלה מורה שהדבר נשאר בשלמותו אצל המקבל, ואצל משה רבינו שקיבל התורה במתנה[116] לא יתכן עוד שכחה מתלמודו, לכן אמר בו לשון קבלה. אבל יהושע לא הגיע למדריגה זו, ושייכת אצלו שכחה, לכך אמר בו לשון מסירה. ובחסדי אבות[117] כתב טעם נוסף לכך שביהושע אמר לשון מסירה, להורות שהרב צריך להשתדל ללמד יותר ממה שהתלמיד מתאווה ללמוד, והיה משה צריך להתעורר למסרה ליהושע לפני שיבוא אצלו לבקשו שילמדנו.

הטעם שאמר 'מסרה' ולא נתנה

כתב במדרש שמואל, אף שהלשון המקבילה לקבלה הוא נתינה, והיה לו לומר משה 'קיבל' תורה 'ונתנה' ליהושע, לא אמר כן, כי נתינה משמעה נתינת דבר השייך לנותן, ואין התורה שייכת לאדם להנחילנה לבניו אחריו או ליתנה למי שירצה, אלא כפקדון היא בידו למסרו לשומר אחר שהוא ראוי והגון לכך, לכן נקט לשון מסירה.

ובויאמר שמואל כתב, כי משה רבינו לא נתנה ליהושע כנותן מתנה לחבירו שצריך המקבל להחזיק לו טובה על כך, אלא בענותנותו מסרה לו כמי שמוסר לחבירו פקדון שנמסר בידו, ואינו נותן מעצמו דבר. וביצחק ירנן פירש לפי מה שאמרו חז"ל[118] אם אדם משים עצמו כמְדבר תורה ניתנת לו במתנה, כלומר שצריך אדם להתייגע כדי לזכות בתורה, ואין המלמד יכול אלא למסרה לו מסירה בעלמא, אבל הזכיה בתורה, שתהיה שלו כמו מתנה, תלויה ביגיעת התלמיד, לכן אמר התנא 'ומסרה' ליהושע, כי מצדו של משה לא היתה כאן אלא מסירה, אך הזכיה אינה תלויה בו.

למה לא הזכיר בני אהרן

ליהושע

בגמ'[119] מבואר הסדר שהיה משה מלמד תורה לישראל. תחילה לימד לאהרן, אח"כ לבניו, אח"כ לזקנים, ואח"כ לכל ישראל. והקשו המפרשים, למה אמר התנא דמסירת התורה היתה ממשה ליהושע, ולא הזכיר כלל את בני אהרן או הזקנים. ותירץ הרשב"ץ[120], דהזכיר את יהושע, כי הוא היה נשיא במקום משה רבינו, והוא שזכה שניתן עליו מההוד שהיה במשה[121]. וכעין זה ביאר רבינו יוסף נחמיאש, שמסירת התורה נקראת על שם מנהיג הדור, כי הוא המלמד דעת

בשמו. ומעי"ז כתב במילי דאבות בשם אביו הגר"ח מוולאז'ין. **101.** ראה בסמוך להערה 30 ואילך. **102.** מדרש שמואל. **103.** וולאז'ין. **104.** כמו שאמר הכתוב (במדבר ט, ח) "עמדו ואשמעה מה יצוה ה' לכם". **105.** שבת קד, א. **106.** שבת פח, א. **107.** פירוש לא נודע (נדפס באבות שלשה). **108.** ראה הערה 22. **109.** דרך חיים, ומעי"ז כתב בירים משה (ר"מ אלשיך). ומכאן נלמד גם את גדלותו של משה שהחזיק עצמו כצינור המשפיע לאחרים ואין לו כלום משלו, ולכן מסר את הכל ליהושע ולא עיכב לעצמו כלום - דעת חכמה ומוסר ח"ב עמ' כ. **110.** עד אנטיגנוס איש סוכו, שכבר לא יכלו המקבלים לקבל את כל מה שמסר להם הנותן, ולכן שנה בו במשנה ג 'קיבל משמעון הצדיק' - דרך חיים, ומעי"ז במדרש שמואל וזכרון אבות (רא"נ פואה). **111.** בית לאבות. **112.** תמורה טז, א. **113.** פרפרת רשב"ץ. **114.** שנאמר "לא בשמים היא" (דברים ל, יב), ולמדו מזה חכמים, שאין משגיחין בבת קול (ב"מ נט, ב). היינו, שאפילו אם יגיע להם גילוי שמימי שבשמים אין מסכימים לדעתם, אין להם להתחשב בזה, ועליהם לפסוק את ההלכה כפי הבנתם האנושית. **115.** להורות נתן. **116.** נדרים לח, א. **117.** רבי יוסף חיים - באו"ח. **118.** עירובין נד, א. **119.** עירובין נד, ב. **120.** מגן אבות. **121.** שנאמר: "ויאמר ה' אל משה, קח את יהושע וכו' ונתתה מהודך עליו" (במדבר כז, יח-כ).

• משנה מבוארת •

את העם[122]. ורבינו יצחק אבוהב[123] יישב, כי מסירת התורה הנזכרת כאן כוללת גם מסירת סתרי תורה, וזה לא נלמד לבני אהרן וכלל ישראל, רק ליהושע.

והמהר"ל[124] כתב, שמסירת התורה - שבה תלוי קיום העולם - מחוייב הדבר שהמקבל יהיה ראוי ומיוחד אל המוסר, ויהיה יחס ביניהם מצד מדריגתם[125], ומצד זה היה יהושע 'מקבל' תורה ממשה 'בעצם', כי היה מיוחד ועומד לכך לקבל ממשה[126], מה שאין כן בני אהרן והזקנים, אף על פי שקיבלו ממשה, לא היו מיוחדים ועומדים לכך, אלא בדרך מקרה קיבלו, ואין ראוי לתלות מסירת התורה שהעולם תלוי בה במי שהיתה קבלתו בדרך מקרה.

עוד כתב המהר"ל, שלשון 'מסירה' לא נאמר אלא במי שהתורה נשארת בידו, ואינו משכחה, אבל הלומד תורה ולבסוף שוכח, אף על פי שלמד תורה, התורה לא 'נמסרה' לו. ויהושע לבדו היתה לו סייעתא דשמיא להעמיד הגירסא בידו, כי היה ראוי לכך, ולא בני אהרן או הזקנים, לכן לא נזכרו כאן במשנה[127]. ובאופן אחר נתפרש, כי את שער הנו"ן שבתורה השיג משה רבינו רק ביום הסתלקותו, ואותו לימד רק ליהושע[128].

חמש מדרגות במסירת התורה

המהר"ל[129] מבאר, שחלוקת מסירת התורה לחמשה שלבים - משה, יהושע, זקנים, נביאים, אנשי כנסת הגדולה - מלמדת על חמש מדרגות של מוסרים ומקבלים, כשכל אחד מסר למי שהיה בדרגה פחותה ממנו, אבל קרוב אליו בדרגתו. ולכן משה מסר ליהושע, שהוא קרוב אליו בדרגתו, דפני משה כפני חמה ופני יהושע כפני לבנה[130], שהחמה היא כולה אור וכאילו אין לה גוף כלל, וכן משה כאילו נבדל לגמרי מן החומר, אבל הלבנה יש לה גוף שמקבל זוהר מן החמה, וכן יהושע קיבל מהודו של משה.

והזקנים קיבלו מיהושע, משום שהחכמה קרובה יותר למדרגת יהושע מהנביאים, כמו שאמרו[131] "חכם עדיף מנביא". והנביאים קיבלו מהזקנים שדרגתם קרובה אליהם, וכן אנשי כנסת הגדולה מהנביאים. אבל מה שקיבל זקן מזקן, או נביא מנביא, אינו נחשב לקבלה מיוחדת, שכולם היו בדרגה שווה, והם רשות אחת.

מי הם 'הזקנים'

ויהושע לזקנים

כתבו ראשונים[132], כי הזקנים שיהושע מסר להם את התורה, אין הם שבעים הזקנים שנתנבאו עם משה במדבר, שהלא הם קיבלו תורה ממשה ואהרן ולא מיהושע[133], אלא כוונת התנא לזקנים שהאריכו ימים אחרי יהושע[134], והיו רודים ושוטרים על ישראל, והם מסרוה לזקנים שבדורות אחריהם שהיו שופטים על ישראל, עתניאל בן קנז, אהוד בן גרא ושאר השופטים, וכל שופט מסר לחבירו עד שמשון ועלי הכהן[135], וקראן זקנים שכן הדרך למנות זקנים על הציבור, כדכתיב[136] "כי הם זקני העם ושוטריו"[137]. והחסיד יעבץ הוסיף, כי שלמות האדם בעיונו ובמעשיו נמצאת על דרך הרוב אצל הזקנים, ולכן גם צעיר שיגיע למעלות השלמות ראוי להקרא בשם זקן. ורבינו יצחק מטולידו כתב - וכן מצינו בחז"ל[138] - שיהושע מסר בעצמו לעתניאל בן קנז[139]. ועוד מצינו בחז"ל[140], שהזקנים שהאריכו ימים אחרי יהושע, יש מהאמוראים שסוברים שהיו אלו בני לוי, ויש סוברים שהיו אלו אלדד ומידד. ובקרית מלך כתב שכלב קיבל מיהושע[141].

מי כלול ב'נביאים'

וזקנים לנביאים

שמשון היה אחרון השופטים והזקנים, והוא מסר לעלי הכהן ושמואל הנביא שהיו ראשוני הנביאים[142]. ויש שמנו את אלקנה כראשון הנביאים[143].

והנביאים מסרו זה לזה, עד לנביאים האחרונים, שהם חגי זכריה ומלאכי[144]. ואף שהנביאים האחרונים הללו נמנו גם בכלל אנשי כנסת הגדולה[145], ומשמעות המשנה שהם אישים שונים ואנשי כנסת הגדולה קיבלו מהנביאים, יש לומר שחגי זכריה ומלאכי היו שייכים לשתי התקופות, בתחילה קיבלו מהנביאים שקדמו להם ואח"כ מסרו לשאר אנשי כנסת הגדולה שהיו עמהם בכנסת הגדולה[146]. אכן יש מהראשונים[147] שמנו את חגי זכריה ומלאכי רק בכלל

122. ראה בהערות המהדיר למחזור ויטרי (מהד' גולדשמידט, בפירוש למשנתנו הערה 32) דמסירת התורה שבע"פ אינה לימודה בלבד, אלא בחירת אדם אחד שיהא אחראי על שמירת התורה שבעל פה ומסירתה לדור שלאחריו. עי"ש. **123.** מגן א-להים. **124.** דרך חיים. **125.** וכדרך שאמרו בב"ב עה, א פני משה כפני חמה פני יהושע כפני לבנה. **126.** ראה גם להלן בסמוך. **127.** ולכן שנה התנא בלשון 'מסרה', ולא בלשון 'לימד'. ועי' לעיל בסמוך להערה 116 שהדברי יואל כתב להיפך. **128.** ומשום כך נקרא יהושע בן נו"ן - חזון עובדיה (ר"ע וארשאנו) בשם מעשה רוקח על המשניות. ובמשנת מהרי"ץ כתב, דאף אמנם דהשיג שער זה ביום מותו, מ"מ לא יכל ללמדו לאחרים אף ליהושע, כמו שאמרו בסוטה יג, ב שלא יכל לצאת ולבוא בדברי תורה, ולכן עליו אמרו 'קיבל', שקיבל את הכל, ולגבי מסירתו ליהושע שלא יכל למסור שער זה, אמר 'ומסרה'. וראה לעיל בסמוך להערה 111. **129.** דרך חיים. **130.** ב"ב עה, א. **131.** ב"ב יב, א. **132.** רש"י, מאירי, רבינו בחיי, מגן אבות (רשב"ץ), ועוד. **133.** מאירי, כמו שאמרו בעירובין נד, ב בסדר המשנה. **134.** יהושע כד, לא. **135.** סדר תנאים ואמוראים, רש"י, רבינו יעקב ב"ר שמשון (נדפס במשנת ראובן) ומחזור ויטרי, רבינו בחיי, ועוד. וראה מגן אבות (רשב"ץ) שהזקנים שהיו בימי יהושע לא האריכו ימים עד הנביאים, כמו שאמרו שבת קה, ב "ימים האריכו שנים לא האריכו", ובהכרח שהם מסרו לשופטים, והשופטים עצמם בכלל 'זקנים'. **136.** במדבר יא, טז. **137.** רבינו יעקב ב"ר שמשון (נדפס במשנת ראובן), מחזור ויטרי. וראה שם שמנה את שמות וסדר השופטים והנביאים. **138.** ילקו"ש פנחס רמז תשעו: 'והיה מראה אותו (הקב"ה למשה) יהושע עומד תחתיו ומוסר לעתניאל'. **139.** ראה גם בהערת המהדיר למחזור ויטרי (מהד' גולדשמידט) שכן מוכח מפירוש רבינו יעקב ב"ר שמשון ומחזור ויטרי. **140.** במדבר רבה ג, ז. **141.** קרית מלך על הקדמת הרמב"ם, עפ"י נזיר נו, ב. **142.** רש"י, מחזור ויטרי, רבינו בחיי, מגן אבות ורע"ב. אולם המאירי מנה את עלי הכהן כאחרון השופטים ואת שמואל כראשון הנביאים. **143.** סדר תנאים ואמוראים. **144.** תוספתא סוטה פי"ג ה"ד ובגמ' יומא ט, ב. **145.** רמב"ם בהקדמתו לפירוש המשנה ולידי החזקה, רש"י ב"ב טו, א ד"ה אנשי כנסת, רע"ב, ועי' רש"י סוכה מד, א ד"ה יסוד נביאים. ובגמ' מגילה יח, א איתא שבין אנשי כנסת הגדולה היו כמה נביאים, ופי' רבינו יונה ומגן אבות (רשב"ץ) ועוד שהכוונה לחגי זכריה ומלאכי. **146.** דבר משה, עי"ש בדבריו. **147.** סדר תנאים ואמוראים. רבינו יעקב ב"ר שמשון (נדפס במשנת ראובן) ומחזור ויטרי, רבינו בחיי ועוד.

• משנה מבוארת •

הנביאים, ולא בכלל אנשי כנסת הגדולה. ובאבות דרבי נתן[148] הוזכרו חגי זכריה ומלאכי בנפרד משתי התקופות, שהם קיבלו מהנביאים, ואנשי כנסת הגדולה קיבלו מהם.

גם הזקנים היו נביאים

כתב רבינו מתתיה היצהרי, שגם הזקנים היו נביאים, אך לא נקראו בשם זה. והטעם, כי הנבואה לא היתה שכיחה בימיהם[149], ולכן גם התואר 'נביא' - אף למי שהיה נביא - לא היה מקובל ונפוץ. טעם נוסף, כי לא נכתבה נבואתם[150]. ועוד טעם, כי היתה מעלתם גדולה כל כך, עד שלא היו צריכים להפרד משאר בני אדם בשביל להכין עצמם לנבואה, ולכן לא נקראו בשם מיוחד 'נביאים', כי לא נבדלו ולא ניכרו בפני עצמם. ורק משמואל הנביא ואילך, שירדו הדורות במעלתם, והוצרכו הנביאים להפרד משאר בני אדם כדי להכין נפשם לנבואה, ונבדלו וניכרו בפני עצמם, נתכנו בשם מיוחד 'נביאים'[151].

למה חזר והזכיר 'מסירה' בנביאים

ונביאים מסרוה

מה שאמר 'ונביאים מסרוה לאנשי כנסת הגדולה', ולא קיצר בלשונו ואמר 'ונביאים לאנשי כנסת הגדולה', כמו שאמר 'ויהושע לזקנים וזקנים לנביאים', כתב החסיד יעבץ, דרצה ללמד בזה, שמסרו הנביאים את התורה לאנשי כנסת הגדולה בשלמותה[152], כנתינתה בסיני. ונקט כן דוקא בנביאים, כי ידעו בנבואתם שלא נשתנה בה כלום ולא נשכח ממנה כלום בכל הדורות שעברו עד אליהם. ובאבות עולם[153] הוסיף, אף שבכל שלבי המסירה נמסרה התורה בשלמות בלא שינוי, הודגש ענין זה דוקא אצל הנביאים, כדי שלא נאמר שהנביאים הוסיפו בתורה או גרעו ממנה בכח נבואתם, לכן אמר 'מסרוה', כלומר שמסרו אותה כמו שקבלוה, בלי תוספת ומגרעת כלל, לפי שאין נביא רשאי לחדש דבר בתורה[154].

והמהר"ל[155] פירש שחזר והזכיר מסירה בנביאים, להורות שרק עד כאן נמסרה התורה בשלמות מהנותן למקבל, כי היה כח המקבלים יפה לקבל הכל, אבל מאנטיגנוס איש סוכו התחילו הדורות לפחות ולהתמעט בחכמתם, ולא היה בכח המקבלים לקבל כל מה שהיה לדור שלפניהם למסור, לכן נקט בהם לשון קבלה, כי קיבלו רק כפי כחם. ועוד, שראשוני המקבלים היתה המסירה מיוחדת להם בדוקא, שרק הם היו ראויים לקבל התורה, ולא היה זולתם אחֵר למסרה לו, לכן נקט בהם לשון מסירה, שהיה הכרח למסרה דוקא להם. כך היה עד אנשי כנסת הגדולה, שהם היו האחרונים לקבל התורה בבחינה זו, ולכן חזר והזכיר בהם לשון מסירה. אבל מאנשי כנסת הגדולה ואילך לא היתה מסירת התורה ראויה בדוקא לאלו שקבלוה, והיתה יכולה להמסר גם לאחרים, אלא שבאו יחידים ורצו לקבלה, כאנטיגנוס איש סוכו ואחרים, ובדרך מקרה נמסרה להם, לכן לא שנה בהם התנא לשון מסירה אלא לשון קבלה, שרק הם באו לקבל וקיבלו.

ויש שביאר שלשון מסירה באה להורות, שהיה צריך המקבל סמיכה מן הנותן כדי שיהיה אפשר למסור לו התורה, כיהושע בן נון שסמך משה את ידיו עליו[156], וכן בכל דור היו צריכים המוסרים להסמיך את המקבלים לקבל את התורה, ובאנשי כנסת הגדולה היה מקום לומר שאינם צריכים סמיכה מהנביאים, כיון שחכם עדיף מנביא[157], לכן אמר 'ונביאים מסרוה לאנשי כנסת הגדולה', ללמד שאף הם היו צריכים סמיכה, ובלי זה לא היו יכולים לקבל את התורה מן הנביאים[158].

מי הם אנשי כנסת הגדולה

לאנשי כנסת הגדולה

אנשי כנסת הגדולה היו מאה ועשרים זקנים, ומהם כמה נביאים[159], חגי זכריה ומלאכי, ועמהם עזרא וסיעתו, זרובבל, שריה, נחמיה ומרדכי בלשן[160], וכן דניאל חנניה מישאל ועזריה שהיו בימי עזרא[161], ואחרון שבהם הוא שמעון הצדיק[162].

למה נקראו 'כנסת'

כתב בטוב טעם ודעת, דנקראו 'כנסת', כי נתכנסו יחד באגודה אחת, וכינוס קבוע זה הוא אשר נתן להם את הכח לתקן לישראל ברכות ותפלות קדושות והבדלות[163], אף שהיו קטנים מהזקנים והנביאים שבדורות הקודמים.

למה נקראו כנסת הגדולה

הטעם שנקראו זקנים אלו אנשי כנסת הגדולה, לפי שהם היו כנסיה[164] גדולה וחשובה לפני המקום[165], שהם גדלוהו לקב"ה, כמו שאמרו בגמרא[166], שהחזירו עטרה[167] ליושנה[168], שמשה שיבח את הקב"ה ואמר[169]: "האל הגדול הגבור והנורא", בא ירמיה[170] ואמר: נכרים מקרקרין בהיכלו, איה נוראותיו, לא אמר "נורא"[171]. בא דניאל ואמר: נכרים משתעבדין בבניו, איה גבורותיו, לא אמר "גבור"[172]. באו אנשי כנסת הגדולה ואמרו: אדרבה, זו היא גבורת גבורתו, שכובש את יצרו, ונותן ארך אפים לרשעים; ואלו הן נוראותיו, שאלמלא מוראו לא היתה אומה אחת יכולה להתקיים בין האומות. ומפני שהחזירו שבחיו של הקב"ה לקדמותם, שהכל הכירו והבינו שגם בזמן הגלות הקב"ה הוא גבור ונורא[173], נקראו אנשי כנסת 'הגדולה',

148. פ"א ה"ג. **149.** עד ימי שמואל הנביא, שנאמר: "והנער שמואל משרת את ה' לפני עֵלִי, ודבר ה' היה יקר בימים ההם, אין חזון נפרץ" (שמואל א ג, ג). **150.** כי לא הוצרכה לדורות, ונבואה שלא הוצרכה לדורות - לא נכתבה (מגילה יד, א). **151.** ועי' ברבינו ידעיה הפניני (פירושי ראשונים למסכת אבות). **152.** ראה לעיל הערה 110 דלשון מסירה משמעותה שמסר את כל מה שקיבל. **153.** רבי בנימין וויטאלי. **154.** שבת קד, א. **155.** דרך חיים. **156.** דברים לד, ט. **157.** ב"ב יב, א. **158.** גמילת חסדי אבות. **159.** מגילה יז, ב. **160.** רש"י, רבינו יונה. **161.** מגן אבות (רשב"ץ). **162.** רמב"ם הקדמה לי"ד החזקה. וראה במשנה הבאה. **163.** ברכות לג, א. **164.** כתב בטוב טעם ודעת דאף שהיו קטנים מהזקנים והנביאים שבדורות הקודמים, מכל מקום היה להם כח לקבוע את נוסח התפילה ולתקן תקנות לדורות הבאים, מכיון שהם התכנסו לאגודה אחת. **165.** רש"י, רבינו יעקב ב"ר שמשון (נדפס במשנת ראובן) ומחזור ויטרי. **166.** יומא סט, ב. **167.** של הקב"ה (פירוש רבינו אליקים על מס' יומא שם). **168.** לקדמותה, כפי שהיתה בתחילה. **169.** דברים י, יז. **170.** שחי אחר החורבן. **171.** ירמיה לב, יח. **172.** דניאל ט, ד. **173.** נחמיה ט, לב. וכן בנוסח תפילת שמונה עשרה שסדרו אנשי כנסת הגדולה, תיקנו לומר בברכת אבות: האל הגדול הגבור והנורא.

• משנה מבוארת •

על שגידלוהו להקב"ה במה שייחסו לו כוחות רבים[174]. טעם נוסף לתואר 'אנשי כנסת הגדולה' כתב רבינו שם טוב ב"ר יוסף משום שהיו גדולים בחכמה ובמעלה ובמנין. ורבינו יצחק עראמה[175] כתב שבגלל שאמרו את שלשת הדברים דלהלן במשנה, וכך נהגו בעצמם, לעשות תקנות וסייג לתורה וזאת לאחר שהיו מתונים הרבה בדבר, ונעשה הכל ברבוי תלמידים ובהסכמת כולם, לכך נקראו 'אנשי כנסת הגדולה'. ועוד כתבו דאינו שם תואר, אלא שהיו כנסיה גדולה ומפורסמת, ופרסומם בא על ידי שהוסיפו בשמו של הקב"ה[176].

יש שהקשו, למה נקראו אנשי כנסת 'הגדולה', ולא אנשי כנסת 'הגִּבּוֹרה', או 'הנוראה', שהרי את התואר 'גדול' גם ירמיה ודניאל אמרו, ואנשי כנסת הגדולה החזירו רק את התארים 'גבור' ו'נורא'. ותירצו, ש'הגבור' ו'הנורא' הם רק פירושים לתואר 'גדול', שהוא גדול בגבורתו ונוראותו, ונמצא אפוא שהחזירו למקומו את התואר 'גדול' כפי פירושו האמיתי, ובזה גדלוהו להקב"ה[177].

מה הכוונה ב'הם אמרו'

הם אמרו

מה שאמר התנא 'הם' אמרו שלשה דברים וכו', בא ללמד בזה, שאין מפלט מאוזהרות הללו לשום אדם. שלא יאמר מי שהוא בקי בתורה ובכל דיניה שאינו צריך להיות מתון בדין, או שיש כבר חכמים הרבה שמעמידים תלמידים והוא פטור מהדבר, וכן שהסייגים לתורה הם לאנשים שעלולים לבוא לידי פגיעה באיסור, ולא לאדם גדול וירא חטא. לכן הדגיש התנא, שאפילו 'הם', אנשי כנסת הגדולה, על אף שהיו כולם גדולי עולם, היו רגילים ללמד זה את זה להיות מתונים בדין, ולהעמיד תלמידים, ולא סמכו האחד על חבירו, וכן עשו סייגים לתורה[178]. ובטוב טעם ודעת פירש, דאמר התנא 'הם' אמרו, להדגיש שרק אנשי כנסת הגדולה אמרו, אבל הנביאים לא אמרו שום דבר מעצמם, כי קיבלו הכל בנבואה. מה שאין כן אנשי כנסת הגדולה, היו מורים דרך הנהגה ואורחות יושר ממה שלמדו והבינו מדעתם, לכן אמר עליהם התנא 'הם' אמרו.

מי אמר את הדברים הללו

יש מהראשונים[179] שכתבו, ששלשת הדברים שנזכרו במשנתנו נאמרו על ידי אנשי כנסת הגדולה, והיו רגילים בפיהם. אך רבינו יצחק אברבנאל[180] כתב, שהנביאים אמרו את שלשת הדברים הללו לאנשי כנסת הגדולה כשמסרו להם את התורה, וידעו שהנבואה תסתלק מהעם ועלולים לטעות בלימוד התורה[181], לכן הזהירום על הדברים הללו כדי שתתקיים התורה. ורבי יוסף אלאשקר[182] כתב, ששלשת המוסרים - יהושע הזקנים והנביאים - הזהירו את כל אחת משלשת הכתות מקבלי התורה באחד משלשת הדברים הללו. יהושע הזהיר את הזקנים, דהיינו השופטים[183]: "הוו מתונים בדין"[184]. הזקנים ציוו את הנביאים: "העמידו תלמידים הרבה"[185]. והנביאים ציוו לאנשי כנסת הגדולה: "עשו סייג לתורה", מפני שחששו שיפול ספק בתורה כשיחרב הבית ויגלו.

'הם אמרו' – ולא הקודמים להם

הטעם שדוקא אנשי כנסת הגדולה אמרו שלשה דברים אלו[186], ולא מוסרי התורה הקודמים להם, כתב מהר"ל[187], כי הנביאים, וכל שכן הזקנים שלפניהם, היה להם שֵׂכֶל נבדל מן החומר לגמרי, ודרגתם היתה עליונה מאד, למעלה ממדריגת סתם אדם, וגם בני דורם היו במדרגה גבוהה מאד הקרובה להם, ולכן לא הוצרכו להוכיחם בתוכחות מוסר ולהזהירם בדברים אלו. אבל אנשי כנסת הגדולה, אף שגם הם היו במדרגה עליונה מאד, אך כיון שלא היו נביאים, לא היתה מדרגתם יוצאת מכלל שאר אדם, וכן היו גם בני דורם, ולכך הוצרכו להזהיר ולהוכיח את בני דורם בדברים הנצרכים לאדם באשר הוא אדם[188]. ויש שכתבו בטעם הדבר, כי בימי אנשי כנסת הגדולה נפסקה הנבואה מישראל, ולכן, לצורך קיום התורה, נצרכו לומר שלשה דברים אלו[189].

המיוחד בשלשה דברים אלו

שלשה דברים

הקשו הראשונים[190], הרי הרבה דברים אמרו אנשי כנסת הגדולה, שהרי תקנו ברכות ותפלות קדושות והבדלות[191], ובמה נתייחדו שלשה דברים אלה שנזכרו כאן. ופירשו, שדברים אלו אמרום לקיום התורה, והיו רגילים לאמרם[192] משום שראו את קלקול הדור בגלות בבל, ששכחו רובם את התורה והמצוה, ולכן אמרו שלשה דברים אלה לתקן המעוות[193]. ורבינו יוסף בן שושן כתב, כי שלשה דברים אלו הם תמצית מסכת אבות, וכל מה ששנו במסכת זו הוא פירוש וביאור להם[194]. והשפת אמת כתב, ששלשה דברים אלו כוונו כולם לאמרם בשווה[195].

מקור ההלכה

הוו מתונים בדין

שאלו בגמרא[196], היכן מקור הלכה זו. ואמרו, שנאמר[197] "ולא תעלה במעלות על מזבחי", ומיד

174. מהרש"א. **175.** עקידת יצחק ויקרא שער ס פרשת שמיני. **176.** שפת אמת. **177.** זרוע ימין. ועי' שם עוד תירוצים נוספים. **178.** חזון עובדיה (לר"ע וארשאנו), ויאמר שמואל. **179.** רבינו יעקב ב"ר שמשון (נדפס במשנת ראובן) ומחזור ויטרי. **180.** נחלת אבות. **181.** וביאר באור החמה כי הנביאים, מחמת קדושתם היתירה, היתה תורתם אמת, ולא היה בה שום דופי, שהנביא מחשבתו הראשונה היא אמת, וכמו שאמרו (עירובין ס, ב; ב"ב יב, א) אין אלו אלא דברי נביאות, אבל החכם עלול לטעות אם לא יהיה מתון בדין, ולכך נזקקו לאזהרות שבמשנתנו כדי שלא יטעו בדין. **182.** מרכבת המשנה ומדרש שמואל בשמו, ומשם בחזון עובדיה (ר"ע וארשאנו) וכ"כ בתפארת ישראל. **183.** כמבואר לעיל בסמוך להערה 135. **184.** בתפארת ישראל הוסיף לבאר, שאחר שראה יהושע שנשתכחו שלשת אלפים הלכות בימי אבל משה (תמורה טז, א), הזהיר שלא יורו במהרה, שמא שכחו ולא כך קיבלו את הדין. **185.** לפי שאין נבואה שורה אלא על חכם גבור ועשיר (שבת צב, א), ורצו בזה להורות לעשירים שיחזיקו ידי לומדי תורה. עי"ש במרכבת המשנה באורך. **186.** ראה לעיל הערה 179. **187.** דרך חיים. **188.** ומעי"ז כתב במדרש האתמרי דרוש יג. **189.** תפארת בנים על אבות. **190.** רש"ר, מגן אבות (רשב"ץ), רע"ב. **191.** ברכות לג, א. **192.** רבינו יונה ורע"ב לקמן פ"ב מ"ר, רבינו מתתיה היצהרי, תוספות יו"ט. **193.** ספורנו, ומעי"ז באהבה בתענוגים וכפי שביאר להלן את שלשת הדברים. **194.** עי"ש במה שפירש לפי דרכו את שלשת הדברים הללו. ובמרכבת המשנה (ר"י אלאשקר) פירש בהמשך המסכת במשניות רבות שהם כנגד שלשת הדברים שצוו עליהם אנשי כנסת הגדולה, עי"ש כל אחד במקומו. **195.** כלומר, שהסכימו להם כולם, וכולם אמרום בלשון אחת וזה חידוש גדול. **196.** סנהדרין ז, ב. **197.** שמות כ, כג.

• משנה מבוארת •

אחר כך נאמר[198] "ואלה המשפטים". ודרשו מסמיכות הפסוקים, כשם שלכהן אסור לעלות על המזבח בחזקה ובמרוצה[199], כך לדיינים העוסקים במשפט אסור לדון בחזקה ובמרוצה, אלא יהיו מתונים בדין[200]. ובמדרשים נאמרו מקורות אחרים: בספרי[201] אמרו, "ואצוה את שפטיכם בעת ההיא לאמר, שמוע בין אחיכם ושפטתם צדק"[202], אמרתי להם היו מתונים בדין[203]. ובספרא[204] אמרו על הפסוק[205] "לא תעשו עָוֶל במשפט", שזהו דיין המקלקל את הדין. וכתב החינוך[206], שבכלל זה מה שאמרו חכמים הוו מתונים בדין, כדי שלא יבואו לעוול המשפט[207].

הרמב"ם[208] הביא דין זה להלכה: "הגס לבו בהוראה, וקופץ וחותך את הדין קודם שיחקרהו בינו לבין עצמו עד שיהא לו ברור כשמש, הרי זה שוטה רשע וגס רוח. כך צוו חכמים: הוו מתונין בדין".

הטעם שפתח התנא בצוויים הנוגעים לדיינים

הטעם שפתח התנא בצוויים הנוגעים לדיינים, כתב רבינו יצחק מטולידו, כי אנשי כנסת הגדולה היו הסנהדרין, והיו מזהירין תמיד זה לזה כי בדברים הללו הדת מתקיימת[209]. ובשם ה"ר ישראל כתב, כי הדיין צריך להיות בעל מוסר יותר משאר העם, לפי שהוא מנהיגם, וגם כי המון העם אם לא יהיו בעלי מוסר אין ההיזק מגיע לכל העולם כמו שמגיע מהדיין, לכן התחיל המסכת במוסר הדיין[210].

ביאור 'הוו מתונים בדין'

וביאור אזהרה זו, פירשו הראשונים, שלא יחתכו הדיינים הדין במהירות, אלא ימתינו לחקור בו בעומקו[211], היות והדיין יושב[212] ברומו של עולם[213], ובעיון נוסף אפשר שיתגלו דברים שלא נתגלו בעיון ראשון[214]. וכן אם בא כבר דין כמותו לפני הדיינים כמה פעמים, לא ימהרו לחרוץ דינו, אלא ידונו בו מחדש במיתון[215], כי בכל דין משתנים העדים והטענות[216]. וכל זה היפך הנהגת הגויים, הדנים ביהירות ובגסות הרוח[217].

והמאירי כתב, שהאדם מטבעו נמשך אחר טענות בעלי הדין, אם מפני שהן נאמרות בצווחות ובקול גדול, ואם מפני שהן נאמרות בלשון ערוכה היטב. וכל זה אינו מוכיח שהן טענות אמת. ולכן מוטל על הדיין לנהוג במיתון ולחקור בשכלו אחר האמת, ולא להגרר אחר נטיותיו הטבעיות לקבל את טענות בעלי הדין מחמת צורת הגשתן ואמירתן. וכתב רבינו יונה, כי מי שימהר ויורה נקרא פושע ואינו שוגג, אף על פי שחשב על הדברים והתכוין לפסוק הדין על פי האמת, כי הטעות מצויה בכל אדם, והיה לו לבחון את הדברים שנית, ועל זה אמרו[218] שגגת תלמוד עולה זדון. טעם נוסף להמתנה בדין כתב רבינו בחיי, כי כשיראו בעלי הדין שהדין נעשה במיתון, יסכימו ויתרצו לקבלו, ודבר זה הוא קיום התורה.

עוד פירשו, שכוונת התנא שיהיה הדיין מאריך לעיין בדין על כל צדדיו, ויבדוק היטב אם אין צד לסותרו, ויפלפל בדבר הרבה. וזה יועיל, שגם אם נשכח איזה דין המקובל בתורה איש מפי איש מהר סיני, יוכל הדיין להשיבו בפלפולו, כמו שאמרו[219] על ההלכות שנשתכחו בימי אבלו של משה שהחזירן עתניאל בן קנז בפלפולו[220].

בחזון עובדיה[221] כתב לבאר, "הוו מתונים בדין" - שידבר הדיין עם בעלי הדין בלשון מתונה, לבל יסתתמו טענותיהם[222]. ויש שכתבו, שאין כאן צווי לדיינים בדווקא, אלא לכל אדם, שאם יראה שמידת הדין מתוחה נגדו, לא ימהר להוציא דברים מפיו כלפי מעלה כמו איוב, אלא יהיה מתון בדיני שמים[223].

שני מיני מיתון

כתב בשם בצלאל, ששני מיני מיתון כלולים בדברי המשנה. שבתחילה ימתינו הדיינים מלהכנס למשא ומתן בדין עד שיסיימו בעלי הדין לטעון, וישאלו אותם אם יש להם עוד טענות, כי אחר שיסיימו לטעון לא יוכלו שוב לחזור ולטעון. ואחר שסיימו לטעון, שוב יהיו הדיינים מתונים מלפסוק, ויציעו לבעלי הדין להתפשר, שמצוה על הדיינים להציע לבעלי הדין להתפשר לפני שיתחילו לשאת ולתת בדין[224].

הגבלה במיתון הדין

כתבו הראשונים[225] שלא אמרו "הוו מתונים בדין" במבוא למסכתין, בדברי הרמב"ם לטעם סידור המסכת בסדר נזיקין. **211.** ושנה "הוו מתונים" בלשון רבים, שלא יעשו כמו שהיו עושים בדורות הראשונים, שהיו גדולי הדור דנים יחידים - דרך אבות (רבי מאיר נכד אחי הגר"א). **212.** ובנוסחאות אחרות: הדִּין עומד. **213.** רש"ר, רבינו בחיי. **214.** רמב"ם. **215.** רבינו יעקב ב"ר שמשון (נדפס במשנת ראובן) ומחזור ויטרי, ספורנו, רע"ב. ומקור דבריהם בספרי (הנ"ל הערה 201). **216.** ספורנו. **217.** ספורנו, על פי דברי הגמרא (בבא קמא קיד, א) ורש"י (שם), שהגויים דנים בגאוה ובזרוע. וזה כמו שביאר לעיל (בסמוך להערה 193), שהדברים שמזהירה עליהם משנתנו נועדו להציל מקלקול הדור מחמת שהותם בין הגוים בגלות. **218.** אבות ד, יב. **219.** תמורה טז, א. **220.** אהבה בתענוגים. **221.** ר"ע וארשאנו. **222.** ועיי"ש ביאורים נוספים. ועי' גם להלן בסמוך להערה 286. **223.** זכרון אבות, חסדי אבות (רבי יוסף חיים - בא"ח). **224.** גמרא סנהדרין (ו, ב). ובזכות אבות (ר"י פינצי) הוסיף, דלאחר שהדיין יודע להיכן הדין נוטה אינו רשאי לעשות פשרה (סנהדרין ו, ב), ולכן צריך להיות מתון בדין וכך יוכל לעשות פשרה. ועי' בזה להלן בדברי מילי דאבות וזרוע ימין סמוך להערה 298. **225.** רבינו בחיי, מגן אבות (רשב"ץ). וכתב בלב אבות

198. שם כא, א. **199.** רש"י סנהדרין שם (ד"ה במעלות). ואיסור זה נלמד ממה שאסרה התורה לעלות על המזבח במעלות (מדריגות), שדרך העולם לעלות בהם במהירות יותר מאשר כשעולים בכבש חלק (ר"י מלוניל שם). **200.** וכן אמרו במדרש (שמות רבה ל, ב): "כשם שהזהיר הקב"ה את הכהנים שלא יהו פוסעין פסיעות גסות על גבי המזבח, אלא יהו מהלכין עקב בצד גודל, כך הזהיר הקב"ה את הדיינין שלא יפסיעו פסיעות גסות בדין". והמהרש"א (סנהדרין שם בחידושי אגדות) פירש הלימוד באופן אחר, דכשם שאסור לכהנים לעלות במעלות על המזבח, כך אסור לדיין לעלות במעלות הרוח, לחשוב שמעלתו גדולה, ויכול להגיע לעומק הדין מבלי שיעיין בו במתינות. **201.** דברים פסקא טז. **202.** דברים א, טז. **203.** וכן הביא רש"י בפירושו לחומש (שם). **204.** קדושים פרשה ב פרק ד. **205.** ויקרא יט, טו. **206.** מצוה רלג. **207.** וכן כתב רש"י (שבת לג, א ד"ה קלקול הדין), שקלקול הדין הוא שלא היו מתונין לעיין בו כל צרכו, ונתקלקל מאליו (לעומת עיוות הדין, שמשמעותו היא שעיוותו אותו הדיינים במזיד). **208.** הלכ' סנהדרין כ, ז. וגם הסמ"ג (מ"ע קו) הביא הלכה זו כאחד מפרטי מצות "בצדק תשפוט עמיתך", **209.** ומעי"ז פי' רבינו שם טוב ב"ר יוסף. **210.** רבינו יצחק מטולידו. וראה לעיל

• משנה מבוארת •

אלא כדי שיתברר הדין יפה, אבל לאחר שהתברר הדין לא יאחרוהו יותר, שזהו כבר עינוי הדין שהזהיר עליו התנא[226]: חרב באה לעולם על עינוי הדין[227].

ביאורים ש'מתונים' אינו מלשון המתנה

יש מן הראשונים[228] שפירש, ש'הוו מתונים בדין' אינו מלשון מיתון והמתנה, אלא מלשון 'מתנה', שיהיו הדיינים שונאי בצע, כדי שלא יקחו שוחד לעוות את הדין, אלא יתנו את הדין במתנה, ללא צפיה לקבלת ממון עבורו. ובדרך אחרת פירש, שהוא מלשון 'נתונים', כלומר שיחשוב הדיין כאילו הוא עצמו נתון בדין, וכאילו הוא הנידון, שאז ודאי ידקדק בדין כפי שהיה רוצה שידקדקו בדינו.

למה הזכיר רק דין ולא שאר הוראות

בדין

באבות דרבי נתן[229] אמרו שיש על האדם להיות מתון בכל דבריו ושלא להקפיד. והוסיפו הראשונים[230], שלא רק בדין[231] נדרשת מתינות, אלא גם מורי הוראה בדיני איסור והיתר לא יורו הוראותיהם במהירות אלא במתינות[232]. ונקט התנא דין יותר משאר הוראות, כי הדין הוא בין שני אנשים, וצריך דקדוק יותר להבין מתוך הטענות מי הוא הזכאי ומי הוא החייב[233]. וגם אינו יכול להחמיר בספק כמו באיסור והיתר, דחומרא לזה היא קולא לזה[234]. ועוד פירשו, שהדין צריך מתינות יותר, כי עליו עומד העולם[235], שהרי הקב"ה ברא את העולם בשביל שיתקיים, והגזלנים מחריבים אותו במעשיהם[236], והדיין שמוציא את הגזלה מידם ומחזירה לבעליה מקיים את העולם[237], ונעשה שותף לקב"ה במעשה בראשית[238]. עוד כתב רבינו יונה שהדרך לידע את השם שהוא דבר הנמנע משכל אנוש, הוא רק על ידי עשיית דין ומשפט, כמאמר הכתוב[239] "השכל וידוע אותי, כי אני ה' עושה חסד משפט וצדקה בארץ". פירוש, שכאשר האדם עושה חסד משפט וצדקה בארץ, הרי הוא מתדמה במעשיו לבורא, וזוהי ידיעת הבורא. והשפת אמת כתב, שדיין הטועה הוא רע לשמים ורע לבריות, ולכן יש עליו להיות מתון יותר משאר הוראות, שאם יטעה בהן המורה הוא רק רע לשמים. עוד פירש להיפוך, שבדיני איסור והיתר, אם יטעה המורה בהוראתו, הרי הוא מכשיל את הבריות באיסור, ואחר שנכשלו אין להם תקנה, ואם כן פשוט הדבר שצריך המורה להיות מתון, ולא היה צריך התנא לאמרו. ורק בא התנא ללמד, שאף בדיני ממונות צריך הדיין להיות מתון, אף שאם יטעה אפשר יהיה להשיב את הטעות.

סתירה מדברי התרגום יונתן

בתרגום יונתן[240] כתב, שבדיני נפשות היה משה רבינו מתון, ובדיני ממונות היה זריז. וקשה, שזה היפך דברי משנתנו, שגם בדיני ממונות צריך הדיין להיות מתון. ותירץ בשפת אמת, שכוונת התרגום יונתן לדין המבואר במשנה[241], שדיני נפשות אין גומרין בו ביום לחובה, אלא מלינין את הדין למחר[242], מה שאין כן בדיני ממונות רשאים בית דין לגמור את הדין בו ביום. וביאר השפת אמת, דזה הוא שאמר התרגום יונתן שבדיני ממונות היה משה רבינו זריז, כלומר גמר את הדין בו ביום. ומכל מקום, ודאי היה מתון בדין, כמבואר במשנתנו.

ביאור לשון 'העמידו'

והעמידו תלמידים

כתב החסיד יעבץ, אמר התנא 'העמידו' ולא 'לַמְּדוּ', להורות שיש להעמיד התלמידים על עמדם בסיפוק כל צרכיהם, כדי שיהיו פנויים ללימוד התורה[243]. ובתוספות יו"ט פירש, שצריך ללמד את התלמיד עד שיעמוד על רגליו בהבנת התורה[244]. ורבינו יוסף נחמיאש כתב, שנקט לשון העמדה, כי בזמנם היו לומדים בעמידה[245]. ובדרך אבות[246] ביאר לשון 'העמידו', שיהיו התלמידים עומדים לפני רבם תמיד כדי ללמוד ממנו ולידבק בדרכיו. עוד פירש שהוא לשון העמדת הדבר וקיומו, שילמדו אותם היטב, כדי שתתקיים התורה על ידם ולא תשתכח.

מה הפירוש 'הרבה'

הרבה

מה שאמרו אנשי כנסת הגדולה 'העמידו תלמידים הרבה', ולא אמרו 'העמידו תלמידים' סתם, יש מפרשים שבלשון זו באו להוציא מדעת בית שמאי שאמרו[247]: אל ישנה אדם אלא למי שהוא חכם, עניו, מיוחס ועשיר. וכן להוציא מדעת רבן גמליאל[248], שהיה מכריז ואומר: כל תלמיד שאין תוכו כברו[249] לא יכנס לבית המדרש. ובאו אנשי כנה"ג להוציא מדעות אלו[250] ואמרו, שמלמדים תורה לכל אדם שבא

(ר"ש הלוי) שרמז התנא כן באמרו הוו מתונים 'בדין', כלומר הוו מתונים כפי הדין שיש בו להשתהות ולא יותר מהנצרך. **226.** להלן ה, ח. **227.** ועי"ש למה חרב היא העונש על עינוי הדין. **228.** מדרש שמואל בשם הריטב"א. **229.** פ"א ה"ד. **230.** רבינו יונה, מגן אבות (רשב"ץ). **231.** דיני ממונות. **232.** וכך משמע גם מדברי בעל החרדים שהביא את המשנה (במצות ל"ת פרק ד אות סא) כפירוש ומקור לאיסור "לפני עור לא תתן מכשול" (ויקרא יט, יד), וכ"כ רבינו יונה בשערי תשובה (ג, נב) שהמורה הוראה שאינו מתון בהוראתו עלול לעבור על לאו זה. **233.** מגן אבות (רשב"ץ). **234.** תפארת ישראל (נגעים א, ט). **235.** כמבואר להלן משנה יח. **236.** כמו שמצינו בדור המבול, שנאמר בהם (בראשית ו, יג): "ויאמר א-להים לנח, קץ כל השר בא לפני, כי מלאה הארץ חמס מפניהם", הרי שלא נחתם גזר דינם לכליה אלא על הגזל (רש"י שם). **237.** טור (חו"מ סי' א). וסמך הכתוב את פרשת "ואלה המשפטים" (שמות כא, א) לעשרת הדברות, ללמדך שהדינים שבה הם גופי תורה (רש"י) וקבלם משה בסיני (רשב"ץ), ואינם כדיני הגוים, שהם הסכמת בני אדם בעלמא, שהסכימו עליהם משום תיקון העולם וישובו. **238.** מגן אבות (רשב"ץ). והטעם, כי מעשה בראשית הוא בריאת העולם, והדין הוא קיום העולם שלא יחרב, כמבואר לעיל בסמוך להערה 237. ולכן, הדן דין אמת, נעשה שותף לקב"ה במעשה בראשית, שהוא מקיים את הבריאה שברא הבורא. **239.** ירמיה ט, כג. **240.** ויקרא כד, יב. **241.** סנהדרין לב, א. **242.** כפי שלמדו בגמ' (שם לה, א) מן הפסוק (ישעיהו א, כא): "צדק ילין בה". **243.** ומעי"ז כתבו בלחם שמים ובשם בצלאל. **244.** תוס' יו"ט. והוסיף, שאע"פ שאתה מלמד תלמידים 'הרבה', מ"מ לא יגרום הרבוי בכמות למעט העמדתם על רגליהם בהבנת התורה. וראה בזה להלן. **245.** כמבואר במסכת מגילה כא, א: מימות משה ועד רבן גמליאל לא היו למדין תורה אלא מעומד, משמת רבן גמליאל ירד חולי לעולם והיו למדין תורה מיושב. **246.** לרבי מאיר נכד אחי הגר"א. **247.** אבות דר"נ פ"ב ה"ט, ראה שינויים בנוסחא א' וב', והובא בראשונים דלהלן בנוסחא אחרת. **248.** ברכות כח, א. **249.** שעוסק בתורה ואין בו יראת שמים (מהרש"א בחידושי אגדות שם, על פי הגמרא במסכת יומא עב, ב). **250.** אף שאנשי כנסת הגדולה היו הרבה לפני בית שמאי ורבן גמליאל, ולא הכירום כלל, מ"מ באו להורות שלא יאמר אדם

• משנה מבוארת •

ללמוד, ואין צריך לבדוק אחריו[251]. ולא אמרו חכמים[252] שלא ישנה אדם לתלמיד שאינו הגון, אלא במי שמידותיו מגונות ומעשיו מקולקלים, שאותו ודאי ראוי להרחיק[253]. אבל בסתמא - מלמדים לכל אדם. ויש מפרשים שבאו אנשי כנה"ג לומר, שאם העמיד הרב תלמידים בבחרותו, יעמיד גם בזקנותו. וזהו 'הרבה', שלא יסתפק בתלמידים שהעמיד בבחרותו, אלא יוסיף עליהם עוד בזקנותו[254].

ובזכרון אבות[255] ביאר, דבאו להורות בזה, שיעמידם הרב לפניו זמן הרבה, ולא יפטרם מעמו עד שיבינו ההלכה היטב, וכמעשה דרבי פרידא שהיה שונה לתלמידו ההלכה ארבע מאות פעמים[256]. עוד פירש, שלא אל הרב דיבר התנא אלא אל האב, שלא יעסיק בניו הרבה באומנות וכדומה, אלא יעמידם בבית המדרש הרבה, שיהיה לימודם עיקר ועסקם טפל.

עוד כתבו, דבאו להורות בזה, שיש להעמיד את התלמידים על תלמודם זמן מרובה, ולא למהר ולהסמיכם למורי הוראה בטרם יהיו ראויים לכך[257]. ובשפת אמת פירש, דבאו להורות שיש על הרב להעמיד לפניו תלמידים הרבה, אף שאם היה לומד עם תלמידים מעטים היה יכול ללמדם טוב יותר[258]. ויש מי שפירש ש'הרבה' פירושו באיכות, ולא בכמות, והכוונה שיהיו התלמידים תלמידים מובהקים האוחזים בדרכי רבותיהם[259].

הטעם שיש להעמיד תלמידים 'הרבה'

הטעם שאמרו אנשי כנה"ג להעמיד תלמידים 'הרבה', שלא כדברי בית שמאי ורבן גמליאל הנ"ל, נתבאר באבות רבי נתן[260], לפי שהרבה פושעים היו בהם בישראל ונתקרבו לתלמוד תורה ויצאו מהם צדיקים חסידים וכשרים[261]. ועוד כתבו הראשונים, כי אינך יודע איזה מהם יכשר מחבירו, ועל ידי שירבו התלמידים אפשר יהיה לברר בירור אחר בירור וזיכוך אחר זיכוך, עד שימצא הטוב שבהם שראוי להוראה[262]. עוד כתבו, כי ריבוי התלמידים הוא סיבה לרבוי התורה, כי מתוך שהתלמידים מתרבים התורה מתרבה ומתפשטת בכל קצוי ארץ[263]. עוד כתבו הראשונים[264], שעל ידי ריבוי התלמידים גם המלמד עצמו יוסיף חכמה, כמו שאמרו רבי[265] ורבי חנינא[266]: "הרבה תורה למדתי מרבותי, ומחבירי יותר מהם, ומתלמידי יותר מכולם". ועוד, שברבוי התלמידים תגדל קנאת הסופרים, ויתלהב לב ההמון ללמוד ולעיין בתורה[267]. ויש שכתב, שעד ימי אנשי כנסת הגדולה היתה התורה נמסרת בעיקר דרך איש יחידי, ומסיבת הגלות ורוב הצרות חששו שמא יקרה לו איזה מקרה רע ח"ו ותשתכח התורה, לכן אמרו להעמיד תלמידים הרבה שימסרו להם קבלתם, ואז גם אם ישכח אחד מהם איזה דבר, חביריו יזכירו אותו[268].

עוד פירש המאירי באופן אחר, ש'העמידו תלמידים הרבה' הוא המשך הדין הקודם, 'הוו מתונים בדין'. ואמר התנא, שאחד הדברים הנדרשים כדי להיות מתון בדין, שיעמידו הדיינים לפניהם תלמידים הרבה לישא וליתן עמם בדבר, כדי שיתברר הענין מבין כולם[269].

עשיית גדרים ותקנות לשמירת התורה

ועשו סייג לתורה

פירשו הראשונים, עשו גדר ומשמרת לתורה, שלא יבואו לעבור על איסורי תורה. והם הגזרות והתקנות שתקנו חז"ל[270].

יש מי שתמה, היות ועשיית סייג לתורה היא מצוה מן התורה[271], כמו שדרשו בגמרא[272]: "ושמרתם את משמרתי"[273] - עשו משמרת למשמרתי, וגם מצינו שעשו סייגים לתורה עוד לפני שקמו אנשי כנסת הגדולה - כגון שלמה המלך שגזר שלא להוציא בשבת מרשות היחיד שלו לרשות היחיד של חבירו בלי עירוב, כדי שלא יבואו להתיר מרשות הרבים לרשות היחיד[274] - למה הוצרכו אנשי כנסת הגדולה לומר 'עשו סייג לתורה'. ותירץ, שקודם אנשי כנסת הגדולה לא היו עושים סייג אלא למצות המפורשות בתורה, כגון עירוב שתיקן שלמה

כדבריהם. ומה שרבן גמליאל נהג שלא כצוואת אנשי כנסת הגדולה, תירץ רבינו יצחק אבוהב (במגן א-להים), שרבן גמליאל פירש את הוראתם כלפי מי שכבר העמיד תלמידים בבחרותו, שיעמיד שוב בזקנותו, כמבואר כאן בסמוך, ולעולם צריך שיהיו התלמידים תוכם כברם. ובזרוע ימין כתב, שרבן גמליאל דיבר במי שכבר למד תורה ואף על פי כן לא נעשה תוכו כברו, עליו אמר אל יכנס לבית המדרש, אבל בתחילה מלמדים את כולם, בתקוה שהתורה תחזירם למוטב (וע"ש ובזרוע אבות תירוצים נוספים). ובשפת אמת תירץ, שרבן גמליאל אמר כן כהוראת שעה לדורו שהיה נצרך לכך (וע"ש תירוצים נוספים). **251.** רבינו יונה, מאירי, רשב"ץ, רע"ב ועוד. **252.** חולין קלג, א. **253.** מאירי, מגן אבות. אמנם רבינו יוסף בן שושן כתב, שאף בהעמדת תלמיד שאינו הגון יצא דבר טוב, שיבואו אחרים הגונים וילמדו ממנו תורת ה'. **254.** רש"י, רבינו יונה, רע"ב. וכתב בדרך אבות (לרבי מאיר נכד אחי הגר"א) בשם אחיו, דלכן נקט התנא העמידו תלמידים 'הרבה', ולא אמר תלמידים 'רבים', כי 'תלמידים רבים' משמע רק הרבה תלמידים בפעם אחת, ולא היה משמע בזה גם הרבה פעמים, שאם העמיד תלמידים בבחרותו, יעמיד גם בזקנותו. **255.** רא"נ פואה. **256.** עירובין נד, ב, ומעי"ז כתבו באבות עולם ובבני ישששכר. **257.** לב אבות (ר"ש הלוי). **258.** שפת אמת. **259.** טוב טעם ודעת. וכתב, שבכל עניני מסורת התורה, איכות התלמידים עיקר, ולא כמותם. והביא, שאמר החזון איש, כי מאיכות תבוא גם כמות, אבל מכמות לא תבוא איכות. **260.** הנזכר לעיל הערה 247. **261.** לשון בית הלל באבות דר"נ שם. **262.** מאירי, מגן אבות (רשב"ץ), מדרש האיתמרי דרוש יג, הגיוני אבות. עפ"י דברי המדרש (ויקרא רבה פרשה ב) אלף נכנסים למקרא ואחד יוצא להוראה. וכן אמר הכתוב: "בבקר זרע את זרעך, ולערב אל תנח ידך, כי אינך יודע אי זה יכשר, הזה או זה" (קהלת יא, ו). **263.** רבינו בחיי, רבינו שם טוב ב"ר יוסף. **264.** רבינו יעקב ב"ר שמשון (נדפס במשנת ראובן), רבינו בחיי, רבינו ידעיה הפניני (פירושי ראשונים למסכת אבות). **265.** מכות י, א. **266.** תענית ז, א. **267.** רבינו מתתיה היצהרי. **268.** אהבה בתענוגים. וכעין זה במאירי. **269.** גם בזכרון אבות לרא"נ פואה קישר דין זה לדין הקודם. ע"ש. **270.** רש"י, רבינו יעקב ב"ר שמשון (נדפס במשנת ראובן), מגן אבות (רשב"ץ). **271.** כפי דעת הרמב"ם בהקדמתו למשניות ד"ה החלק רביעי, ורמב"ן דברים ד, ב. אמנם יש חולקים וסוברים דדרשה זו היא אסמכתא בעלמא כמו שאמרו ביבמות כא, א. ראה ר"ן על הרי"ף מגילה ד, א, שו"ת ריב"ש סי' רצד, ואכמ"ל. ועי' שערי תשובה שער ג אות ז. **272.** יבמות כא, א. **273.** ויקרא יח, ל. **274.** גמרא (עירובין כא, ב) ורש"י (שם). וכן תיקן נטילת ידים לחולין משום סייג לטהרות (גמרא ורש"י שם).

• משנה מבוארת •

המלך, שהוא סייג למצוה המפורשת בתורה[275]. אבל למצות שהם מדרבנן לא עשו סייג, עד שבאו אנשי כנסת הגדולה ואמרו: עשו סייג לתורה, אף לתורה שבעל פה[276].

אבל המאירי כתב, שעד שבאו אנשי כנסת הגדולה לא היו עושין סייג לאסור את המותר מחשש שמא יבואו לידי איסור, ועתה התחילו לעשות תקנות וגדרים לקדש עצמן במותר להם שלא ליגע באיסור תורה[277].

כיצד עושים סייג לתורה

אופן עשיית הסייג נתפרש בכמה אופנים. כבר הובא לעיל[278] פירוש הראשונים, ש'סייג לתורה' היינו גזירות ותקנות חז"ל שתקנום לגדר ולמשמרת לתורה. והרשב"ץ[279] והספורנו פירשו, שעשיית סייג היא בהענשת החוטאים שלא כפי שורת הדין אלא בהוראת שעה[280], לצורך העמדת התורה.

באבות דרבי נתן[281] שנינו, עשה סייג לדבריך וכו'[282]. ופירש המאירי, שהזהיר כל אדם לעשות סייג לדבריו כדי שלא יכביד על השומעים בהם, וכל שכן כשמדבר בדברי תורה שלא ידבר בהם אלא בזמן הראוי ובשיעור הראוי ובמקום הראוי ובדברים הראוים לו, לבל יקוצו השומעים בדבריו. וגם זה סייג לתורה, שלא יקוצו השומעים בדברי תורתו. ובמרכבת המשנה[283] כתב, דעשיית סייג היא מסורת התורה, פרשיות פתוחות וסתומות ומנין אותיותיה, והיא סייג שלא תשתכח התורה ולא יפול ספק בדבריה. וברוח חיים[284] פירש, כי סייג הוא גדר של יראת שמים לתורתו, שילמד גם מוסר ויראת ה' מלבד עסקו בתורה[285].

קשר בין שני הצוויים הראשונים

רבים מן המפרשים כתבו, כי קיים קשר בין שלשת הדברים שאמרו אנשי כנסת הגדולה. חלקם הצביעו על קשר בין שני הדברים הראשונים, חלקם הצביעו על קשר בין שני הדברים האחרונים, וחלקם הצביעו על קשר בין כל שלשת הדברים.

המאירי כתב, ש'העמידו תלמידים הרבה' הוא המשך הדין שלפניו, 'הוו מתונים בדין'. והיינו, שאחד הדברים הנדרשים כדי להיות מתון בדין, שיעמידו הדיינים לפניהם תלמידים הרבה לישא וליתן עמם בדבר, וכך יתברר הדין לאמיתו. ובחזון עובדיה[286] כתב, ש'הוו מתונים בדין' פירושו שימתינו ולא יורו התלמידים עד שיגיעו להוראה. אבל משהגיעו להוראה - העמידו תלמידים הרבה להוראה, שהראוי להוראה אין לו להשמט מלהורות, כמו שדרשו חז"ל[287]: "כי רבים חללים הפילה" - זה תלמיד חכם שלא הגיע להוראה ומורה. "ועצומים כל הרוגיה" - זה תלמיד חכם שהגיע להוראה ואינו מורה. ועוד ביאר, שחובה על הדיין שיהיו לו תלמידים שישמשוהו ויוכל להפנות לעניני הדין, ועל זה אמרו 'הוו מתונים בדין', וזאת ע"י שתעמידו תלמידים הרבה וישמשו אתכם. ויש שכתב, כי הצורך להיות מתון בדין - על אף שאם יטעה יוכל להשיב את הממון - הוא משום התלמידים שהעמיד, שמא ילמדו ממנו שלא להיות מתון בדין ויטעו בדין[288].

קשר בין שני הצוויים האחרונים

רבינו שם טוב ב"ר יוסף פירש, כי רבוי התלמידים עלול לגרום שיהיו גם תלמידים שאינם מהוגנים, ולכן 'עשו סייג לתורה', כדי שלא יבואו אותם תלמידים לפרוץ גדר התורה. ויש מי שכתב, שברבוי התלמידים הרי גם תלמידים שאין תוכם כברם נכנסים ללמוד, והמאור שבתורה יחזירם למוטב, אבל צריך לעשות סייג וגדר שלא לתת להם לצאת מבית המדרש עד שילמדו וישמשו את הרב כל צרכם, וממילא יחזרו למוטב. ואף שפותחים את הדלת לכל הרוצה להכנס, מעמידים שומר שלא יצאו עד שילמדו כל צרכם. ועוד פירש, שההיתר להכניס את כולם לבית המדרש ולהעמיד תלמידים הרבה, הוא רק בתנאי שיעשו סייג, ללמד כל אחד כפי מידת השגתו וערך נשמתו[289].

קשר בין כל שלשת הצוויים

רבינו יצחק אברבנאל[290] פירש, ששלשת הדברים שנזכרו כאן, קבלו אותם אנשי כנסת הגדולה מהנביאים כשמסרו להם את התורה, וידעו הנביאים שהנבואה תסתלק מישראל ועלולים לטעות בלימוד התורה, לכן הזהירום על הדברים הללו כדי שתתקיים התורה[291]. לפי זה ביאר האברבנאל את הקשר בין כל שלשת הצוויים. שהיות ולכשתסתלק הנבואה מישראל יצטרכו החכמים לנהוג כפי קבלתם וסברותיהם ללא נבואה, על כן ראוי להם להיות מתונים בדין, כדי שיגיעו לאמת לאחר התמדת עיונם. וכן ראוי שיעמידו תלמידים הרבה, כדי שכל אחד ישיג מעט, ומכולם יחד יגיעו לאמת. ועדיין לא יבטחו בעצמם שאכן הגיעו אל האמת, לכן יעשו סייג לתורה, ובזה ישמרו עצמם מן הטעות.

והמהר"ל[292] ביאר, שראו אנשי כנסת הגדולה בדורם שהתחיל שכל בני אדם להיות פוחת והולך, וחסרון השכל פוגע בשלשה דברים: במשפטים שבין אדם לחבירו, בידיעת התורה, ובקיום המצוות. וכדי לתקן כל זאת אמרו שלשה דברים: כנגד המשפט אמרו 'הוו מתונים בדין', שעל ידי זה יגיעו לסברות נכונות במשפט. כנגד ידיעת התורה

275. "אל יצא איש ממקומו ביום השביעי" (שמות טז, כט), אל יצא בשבת עם כליו ללקוט את המן כדרך שעושין בחול (תוס' עירובין יז, ב ד"ה לאו). **276.** זכרון אבות. **277.** ומה שדרשו "עשו משמרת למשמרתי", הוא אסמכתא בעלמא (ראה לעיל הערה 271). ומה ששלמה תיקן עירובין (ועיקרה הוא גזירת איסור כמש"כ רש"י בעירובין כא, ב ע"ש) אולי סבר שהוא מקרה יחידי. **278.** עי' הערה 270. **279.** מגן אבות. **280.** כמו שאמרו בגמ' (יבמות צ, ב), אמר רבי אליעזר בן יעקב, שמעתי שבית דין מכין ועונשין שלא מן התורה, ולא לעבור על דברי תורה אלא לעשות סייג לתורה. ומעשה באדם אחד שרכב על סוס בשבת בימי יונים, והביאוהו לבית דין וסקלוהו, לא מפני שראוי לכך, אלא שהשעה צריכה לכך. ושוב מעשה באדם אחד שהטיח באשתו תחת התאנה, והביאוהו לבית דין והלקוהו, לא מפני שראוי לכך, אלא שהשעה צריכה לכך. **281.** פ"א ה"ד. **282.** והביאו מדורות קדמונים אדם הראשון ומשה רבינו ועוד שעשו סייג, ולמדו כן מהקב"ה שעשה סייג לדבריו. **283.** ר"י אלאשקר. **284.** מוואלז'ין. **285.** וכתב, שיהיה הגדר 'לתורה'. כלומר, שלא יבנה רק גדר בלא התורה עצמה, אלא יבנה במעט הזמן גדר, ועיקר עיסוקו יהיה בתורה. **286.** לר"ע וארשאנו. **287.** סוטה כב, א. **288.** אבות על בנים. **289.** אמונת אברהם. **290.** נחלת אבות. **291.** ראה לעיל בסמוך להערה 180. **292.** דרך חיים.

• משנה מבוארת •

אמרו 'והעמידו תלמידים הרבה', שעל ידי זה תתברר התורה על אמיתתה. וכנגד קיום המצוות אמרו 'עשו סייג לתורה', שהסייג מונע שלא יבוא לפגוע בגוף האיסור, גם למי שאינו יודע את האיסור על דיוקו[293].

רבינו יוסף נחמיאש ביאר, שאנשי כנסת הגדולה החזירו עטרה ליושנה באמירת 'הגדול הגבור והנורא', כפי שהובא לעיל[294], וכאן אמרו 'הוו מתונים בדין' כנגד הגבור, שגבורה היא עשיית הדין, 'העמידו תלמידים הרבה' כנגד הגדול, להגדיל תורה ולהאדירה, ו'עשו סייג לתורה' כנגד הנורא, והיא יראת ה', לעשות סייג שלא לפרוץ גדר הדין.

באהבה בתענוגים כתב, שכל שלשת הצוויים נאמרו מחשש לשכחת התורה מחמת צרות הגלות[295]. הוו מתונים בדין - שאם ישתכח איזה דין, יחזירו אותו בעיון ובפלפול, ולזה צריך להיות מתונים בדין ולהעמיק בו הרבה. העמידו תלמידים הרבה - שאם ישכח אחד מהם איזה דין, חביריו יזכירו אותו. ועשו סייג לתורה - שאם מרוב הצרות ישכח איזה דבר אפילו לרבים, גם אם יעברו על איזה דין מחמת שכחה זו, לא יכשלו אלא בסייג, ולא בעצם האיסור.

ובחסדי אבות[296] פירש, שבא התנא ללמד, שלא נחשוד את החכמים שקבלו את התורה זה מזה עד משה רבינו, שמא היו חפצים להרבות כבודם ולכן בדו הלכות מלבם, ועל כן למדונו שלשה דברים המוכיחים היפך מזה: שהיו מתונים בדין כשבאו לשאול מהם דבר הלכה, ועיינו בכל דבר היטב, וזה מוכיח שהיו מיראי הוראה, ולא נהגו כאילו כל התורה חָרותה על לבם. ועוד, שהעמידו תלמידים הרבה ולמדום כל חכמתם, ואילו היו רודפים אחר הכבוד היה ראוי להם שימעטו התלמידים ותהא חכמתם נדירה ומיוחדת. ועוד, שעשו סייג לתורה, והרי המלמדים את הסייגים בעל כרחם הם עצמם צריכים לנהוג כן, ונמצא שהם ממעטים מהנאתם וכבודם בעשיית הסייגים. ומוכח מכל זה שאין כוונתם להנאת עצמם כלל.

ובמילי דאבות[297] כתב, שכל אלו הדברים נאמרו לדיינים, והם שלשה שלבים בדין: תחילה ינסו לפשר בין בעלי הדין, וזהו 'הוו מתונים בדין'. ואם לא הצליחו לפשר ומוכרחים לדון, ירבו בתלמידים, שמבין כולם יצא הדין לאמיתו. ואולם, יש גם כח לבית הדין לעשות סייג לתורה, ובמקום הצורך להעניש אף שלא כפי דין התורה[298].

יש מהאחרונים[299] שכתבו לפרש, שכל הציווים הללו יסודם במדת הענוה: שיהא מתון בדינו ולא יתגאה לומר כבר הבנתי, ויעמיד תלמידים הרבה לדון עם כולם בדין הבא לפניו, ויעשה סייג לתורה, ולא יאמר כשלמה המלך[300] אני ארבה ולא אכשל[301]. ויש מי שפירש, שהם כנגד מחשבה דיבור ומעשה: 'הוו מתונים בדין' בלימודו בעיון במחשבה, 'העמידו תלמידים' בדיבור, ו'עשו סייג' במעשה[302].

שלשה צוויים לכל אדם

בתפארת ישראל כתב, ששלשה דברים אלו הם תוכחה גם לאדם הפשוט, ולא רק לדיינים. שיהיה מתון בכל ענין שעומד לפניו, ולא יפסוק משפטו במהרה. וכן יראה להדריך גם אנשים אחרים ללכת בדרך התורה, מלבד מה שהוא מלמד את בניו ובני ביתו. וגם יעשה סייג לעצמו לבלתי יבוא לידי חטא.

293. וראה שם עוד ביאורים. ועי' גם בחסדי אבות (ר"י יעבץ) שהאריך לפרש שבכל אחד משלשת הדברים הללו כלולים גם תורה גם עבודה וגם גמילות חסדים. **294.** הערה 166. **295.** ראה הערות: 193, 220, 268. **296.** רבי יוסף חיים - בן איש חי. **297.** ר"י חיון. **298.** עי' לעיל הערה 280. ומעי"ז כתב בזרוע ימין, עי"ש. **299.** חדרי בטן, רוח חיים (וואלז'ין), אור החמה. **300.** סנהדרין כא, ב. **301.** ובמילי דאבות (ר"י חיון) הוסיף שלכן דוקא אמרו אנשי כנסת הגדולה את הדברים הללו, כי ראו שהדורות מתמעטין ומאידך גסות הרוח מתרבה אף נגד הדורות הראשונים. **302.** רוח חיים (וואלז'ין) ועי"ש פירושים נוספים.

פנינת אבות

לפניכם החלק השני של החיבור פנינת אבות, חלק ביאורי המשניות. בחלק הראשון, חלק הכללים, העלינו שהרעיון המרכזי של מסכת אבות - הפנינה של אבות - הוא תורת בין אדם לעצמו. בחלק השני המוגש בזאת לפניכם, מבקשים אנו לבאר את יסודות ופרטי תורת בין אדם לעצמו לפי סדר משניות המסכת, על פי המסגרת שבנינו בכללים. בהיות שמדובר בשני חלקים של חיבור אחד, תמצאנה לאורך חלק הביאורים הפניות רבות לחלק הכללים, כי בלא הבנה יסודית של הכללים תיפגם הבנת חלק הביאורים.

א. יסוד מסכת אבות

המשנה הראשונה של מסכת אבות מניחה את היסוד למסכת כולה, העוסקת בעבודה שבין אדם לעצמו, כחלק מהותי מתורה שבעל פה[1]. על כן פותחת המשנה בסיפור שלשלת קבלת התורה, ממשה רבנו שקיבלה בסיני, ועד אנשי כנסת הגדולה.

ב. תורת בין אדם לעצמו מסיני

דהנה, לכאורה המקום המתאים להביא את שלשלת קבלת התורה הוא בריש מסכת ברכות, הפותחת את ששה סדרי משנה. אמנם, כפי שבארנו לעיל בכללים שבפתיחת החיבור[2], עניינה של מסכת אבות הוא תורת בין אדם לעצמו, ובזה טמונה התשובה לשאלה, מדוע קבע רבי מקום לשלשלת הקבלה בריש מסכתנו, וכדלהלן.

כתב רע"ב, ששונה מסכת אבות משאר המסכתות. דמסכתות הש"ס מפרשות אחת ממצוות התורה, ואם כן ברור שצור מחצבתם הוא התורה שניתנה בהר סיני

1. כמבואר בכללים שבפתיחת החיבור. **2.** סעיף ב.

• פנינת אבות •

ונמסרה מדור לדור. מה שאין כן מסכת אבות, שאינה "מיוסדת על פירוש מצוה ממצוות התורה, אלא כולה מוסרים ומדות". לפיכך הקדים לה התנא את שלשלת מסירת התורה, "לומר לך שהמדות והמוסרים שבזו המסכתא לא בדו אותם חכמי המשנה מלבם, אלא אף אלו נמסרו בסיני".

בדרך דומה כתב המאירי, שהתנא פתח בסדר העברת התורה, לבל יחשוב האדם "שאין המידות המשובחות גוף מצוה, ולא המגונות גוף עבירה".

כדי להוציא מטעויות אלו, וכדי להעמיד את עמוד 'בין אדם לעצמו' על תלו, שהוא חיוב גמור - כחיוב תרי"ג מצוות המבוארות בשאר מסכתות הש"ס - טרח וכתב התנא את סדר מסירת התורה, כדי להראות שגם פרטי עבודת 'בין אדם לעצמו' מקורם בסיני.

ג. קיום התורה

מסכת אבות פותחת בבירור מושג האחריות למען עם ישראל, שהיא חלק חשוב מתורת בין אדם לעצמו, כמבואר בכללים שבפתיחת החיבור[3].

ה"שלשה דברים" שאמרו אנשי כנסת הגדולה, "יש בהם קיום התורה" (רע"ב) - לאמר, שעל ראשי העם ודייניו מוטלת האחריות לדאוג לקיום התורה בעם ישראל.

ומלשון הרע"ב, "קיום התורה", מתברר גדר אחת המגמות החשובות של אחריות לעם ישראל - הקפדה על הדברים הנדרשים כדי שהתורה תתקיים בעם ישראל.

לפי המשנה, שלשת הדברים הנדרשים לקיום התורה הם - מערכת של דיני תורה המתנהלת בצדק, ריבוי לימוד התורה, וזהירות בשמירת המצוות[4].

ד. הדרך להצלחה

התנא מורה את הדרך להצלחה בשלשה דברים אלו:

"הוו מתונים בדין" - קיומה של מערכת משפטית צודקת תלוי במידות הדיינים. וכה יסודית נקודה זו, עד שכהסבר למקומה של מסכת אבות בסדר נזיקין, אחרי מסכת סנהדרין, כתב הרמב"ם[5], שהוא משום שהשופטים והדיינים צריכים תיקון המידות יותר משאר בני אדם. ששאר בני אדם, "אם לא יהיו בעלי מוסר - לא יזיק זה לצבור, אלא יזיק לעצמם בלבד", אבל "השופט, אם לא יהיה בעל מוסר וחינוך - יאבַד, ויאַבֵּד בני אדם כולם".

מתינות בדין כוללת מידות ענוה וזהירות מן החטא. הדיין מְזַוָּה שלא להיות גס רוח ולחשוב שאינו יכול לטעות, אלא יהא מתון ויבין כי הטעות מצויה אצל כל אדם, כך פירשו רבנו יונה והרע"ב.

"והעמידו תלמידים הרבה" - ריבוי לימוד התורה יבוא על ידי ריבוי תלמידים, ש"מתוך שהתלמידים מתרבים, התורה מתרבה ומתפשטת עם רחבי ארץ" (רבנו בחיי). כלומר, לא די בהעמדת תלמידים ספורים, יש להפיץ את אור התורה לכל ישראל בכל "רחבי הארץ".

"ועשו סייג לתורה" - שנצטוו ראשי העם לחזק את שמירת המצוות בהתקנת תקנות המרחיקות את האדם מן העבירה.

ה. אחריות לכל יחיד

אבל אין זה רק מוסר השופטים. כאמור בכללים שבפתיחת החיבור[6], החיוב לקבל אחריות על עם ישראל מוטל על כל יחיד המבקש להשלים נפשו. משנתנו, על כן, "פונה לא רק לשופטי העם ומנהיגיו" - אומר התפארת ישראל - "כי אם גם לכל יחיד ויחיד":

"כל המשנה הוא תוכחה גם לכל אדם פשוט. שיהיה מתון בדין קודם שיחליט שום ענין, הן בשידין על אדם לומר עליו שהוא צדיק או רשע, או שיחליט בעסקיו לומר שהוא כך ולא יחוש שמא מטעה.

גם אין די לו שיצדיק את עצמו ובניו ובני ביתו בכל ענייניו, אלא גם מחויב להדריך גם אחרים ללכת בדרכי צדק, דדבריו יועילו טפי מכל דברי המוכיחים, והיינו דקאמר והעמידו תלמידים הרבה...

"גם מחויב כל אחד לעשות סיג לעצמו לבלי לבוא למקום שבקל יבוא שם לידי חטא".[7]

מנהיגות - או אחריות לכלל - שייכת אפוא לכל אדם, וכסיכומו של התפארת ישראל, "נמצא כל אדם הוא דיין ומלמד ונותן חוק", וכל יחיד חייב לקבל על עצמו אחריות לעשות כל מה שבכוחו למען קיום התורה בעם ישראל.

3. סעיפים יא ו-יב. **4.** עיין מהר"ל כאן שסיכם: "כי ג' דברים הם תיקון הכל. דהיינו הדין, והתורה, ומצות המעשים בעצמם". **5.** הקדמה לפירוש המשנה. **6.** סעיפים יא ו-יב. **7.** לשון התפארת ישראל.